

KRIMINALITET og rettsvesen

Kriminalitet og rettsvesen

Statistisk Sentralbyrå
OSLO - KONGSVINGER - 1988

ISBN 82-537-2636-8

FORORD

Rettsvesenets rolle og gjøremål diskuteres ofte. Kriminalitet, lov og orden, rettssikkerhet er begreper som ikke bare har betydning i den generelle debatt om vårt rettssamfunn, men som også berører den enkeltes hverdag. Det finnes ulike oppfatninger om rettsstaten Norge, om lovlidighet, om domstolenes behandling, om politiets virksomhet og om fengslens virkning og straffens hensikt. Det er ikke alltid lett å finne opplysninger og materiale som forteller «sannheten» - hvis den da finnes?

I denne publikasjonen ønsker Justisdepartementet og Statistisk Sentralbyrå (SSB) å gjøre informasjon om lov og rett i vårt samfunn tilgjengelig på en enkel men likevel korrekt måte. Publikasjonen presenterer det vi mener er nøkkelopplysninger om vårt rettssystem.

Presentasjonen er bygget opp på en måte som gjenspeiler den prosess en sak vanligvis følger, fra anmeldelse til reaksjon. Ved siden av kriminalstatistiske data har vi også tatt med noen opplysninger om en annen side ved rettssystemet, nemlig domstolenes sivile gjøremål.

For å gjøre framstillingen enkel, har vi ikke tatt kildehenvisninger inn i teksten. De som ønsker det, vil finne en oversikt over kildene til hvert kapittel i vedlegget.

Vi håper at mange ulike brukergrupper fatter interesse for publikasjonen, som er et fellesprosjekt mellom SSB og departementet.

Kapittel 1-10 er utarbeidet av førstekonsulent Berit Otnes i Statistisk Sentralbyrå, mens konsulent Ingrid Smedsrud i Justisdepartementet har skrevet kapitlet om domstolenes arbeid. Førstekonsulent Ellen Ahnfelt i Justisdepartementet har vært leder for et felles redaksjonsutvalg. I arbeidet med publikasjonen har vi hatt en tilsvarende svensk publikasjon som forbilde, «Brott och rätt i siffror» utgitt av Statistiska Centralbyrån i Sverige.

Justisdepartementet og Statistisk Sentralbyrå, Oslo, 19. april 1988

Øystein Blymke

Gisle Skancke

INNHold

	Side
Hva er kriminalitet?	6
Hvem utsettes for lovbrudd?	10
Lovbrudd som politiet får kjennskap til	14
Bare én av fem forbrytelser blir oppklart	19
Fra mistanke til straff	22
Hvem straffes?	23
Hvordan blir straffen?	28
Kriminalomsorg - i fengsel og i frihet	33
Hva skjer siden? Tilbakefall?	38
Norge i nordisk sammenheng	39
Domstolene gjør mer enn å dømme i straffesaker	41
Vedlegg	
Statistiske kilder	50

Hva er kriminalitet?

De fleste har en forestilling om hva kriminalitet er. En enkel definisjon er: «brudd på de gjeldende rettsregler». Mange vil nok reagere mot å sette merkelappen kriminalitet på lovbrudd som f.eks. trafikkforseelser eller brudd på miljøvernlovgivningen. Det vi vanligvis tenker på som kriminalitet er lovbrudd som innbrudd, ran eller voldtekt. Kriminalitet er imidlertid alle de handlinger som bryter med en eller flere lover med straffebestemmelser. Lovverket og straffebestemmelsene der er et uttrykk for de rådende oppfatninger om hva som er rett og galt, og hvilke handlinger som er så forkastelige at samfunnet må gripe inn og straffe utøverne. Dette betyr at hva som er kriminalitet kan variere fra samfunn til samfunn, og at definisjonen av kriminalitet også endrer seg over tid i ett og samme samfunn.

- Nye lover kommer til, for eksempel Arbeidsmiljøloven i 1977 og Forurensningsloven i 1981. Handlinger som tidligere ikke var lovbrudd, blir definert som straffbare eller kriminelle.
- Gamle lover blir opphevet, gjerne etter en lang periode der de ikke har vært i bruk, for eksempel Straffelovens bestemmelse om straff for menn som har seksuell omgang med hverandre. Den ble opphevet i 1972.

Hva som er lovbrudd og hvordan ulike lovbrudd skal straffes er politiske spørsmål som avgjøres av Stortinget. Om en gjerning gir grunnlag for straff, og hvor streng straffen i tilfelle blir, avgjøres av domstolene.

Forbrytelser og forseelser

I Norge og mange andre land blir kriminaliteten eller lovbruddene delt i to hovedgrupper - *forbrytelser* og *forseelser*. Forbrytelser er de mest alvorlige lovbruddene. De kan straffes med fengsel i mer enn 3 måneder. Forseelser kan straffes med opp til 3 måneders fengsel. (Det er noen unntak fra denne hovedregelen).

Straffeloven og spesiallover

Straffeloven omfatter en rekke spesifiserte lovbrudd med tilhørende straffebestemmelser. Det er disse lovbruddene vi vanligvis tenker på når vi snakker om kriminalitet. De fleste av lovbruddene som er spesifisert i straffeloven er forbrytelser. Tyveri, innbrudd, ran, voldtekt og hærværk er eksempler på forbrytelser mot straffeloven. Straffeloven har også en forseelsesdel. Naskeri (det vil si tyveri av helt ubetydelige verdier) er et eksempel på en forseelse mot straffeloven.

Også andre lover har bestemmelser om straff for dem som bryter loven. Noen av disse *spesiallovene* har så strenge straffebestemmelser at brudd på loven regnes som forbrytelser (for eksempel narkotikaforbrytelser etter lov om legemidler og gifter), men de fleste brudd på spesiallovene regnes som forseelser. Vegtrafikkløven er den loven som det blir begått flest forseelser mot. Andre spesiallover som ofte blir overtrådt er tolloven (smugling), og løsgjengerloven (ordensforstyrrelse i beruset tilstand).

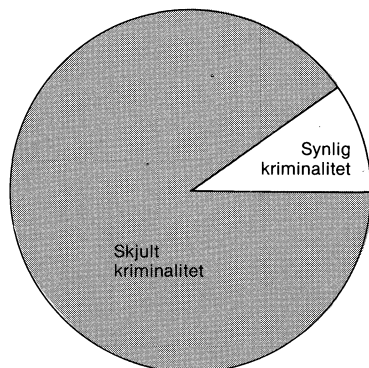
Synlig og skjult kriminalitet

Bare en del av kriminaliteten blir registrert av politiet. Noen lovbrudd blir oppdaget gjennom politiets arbeid, for eksempel ved patruljering, kontroll og spaning (det vil si overvåking av mistenkelige personer og miljøer). De fleste lovbrudd blir imidlertid oppdaget ved at publikum anmelder overgrep som de er blitt utsatt for. I den offisielle kriminalstatistikken er det bare de registrerte lovbruddene vi har opplysninger om. Dette kaller vi ofte den *synlige kriminaliteten*. De lovbruddene som ingen oppdager, har vi naturlig nok få opplysninger om. Det samme gjelder lovbrudd som blir oppdaget, men som ikke blir meldt til politiet. Til sammen utgjør de ikke-oppdagete og ikke-anmeldte lovbruddene *den skjulte kriminaliteten*, eller *mørketallet* i den totale kriminaliteten.

Vi vet litt om den skjulte kriminaliteten. Det er foretatt undersøkelser der en spør folk om lovbrudd de har begått som ikke er oppdaget eller anmeldt. Det blir også foretatt *offerundersøkelser*, det vil si undersøkelser om hvilke lovbrudd folk er blitt utsatt for. Dessuten er det foretatt systematiske stikkprøver for eksempel for å beregne hvor mange som kjører bil i beruset tilstand. Likevel er det tvilsomt om vi noen gang vil bli i stand til å finne ut nøyaktig hvor stor den skjulte kriminaliteten er.

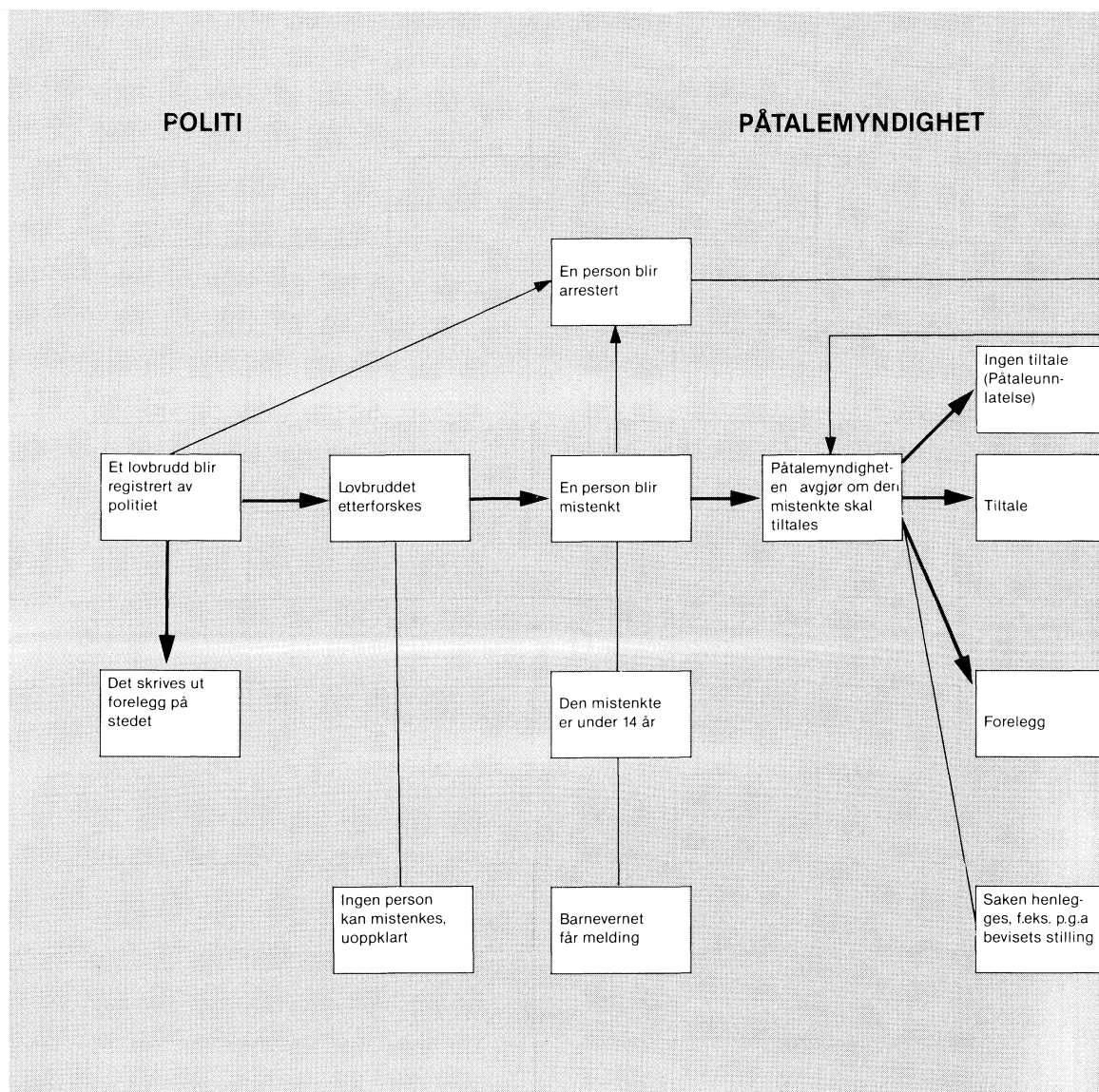
Det er store forskjeller i mørketallene mellom ulike typer lovbrudd. Fra offerundersøkelser vet vi at omtrent halvparten av dem som har vært utsatt for tyveri, anmelder det til politiet. Om lag 15 prosent av dem som har vært utsatt for vold anmelder saken. Dette betyr at den skjulte kriminaliteten er større for voldsforbrytelser enn for tyverier. Som nevnt er det oftest gjennom anmeldelse fra ofre at politiet får kjennskap til lovbrudd. Derfor er den skjulte kriminaliteten særlig stor for lovbruddstyper som ikke har noe klart offer, som for eksempel narkotikaforbrytelser, moms- og skatteunndragelser og brudd på vegtrafikkloven.

Bare en liten del av den totale kriminaliteten er synlig

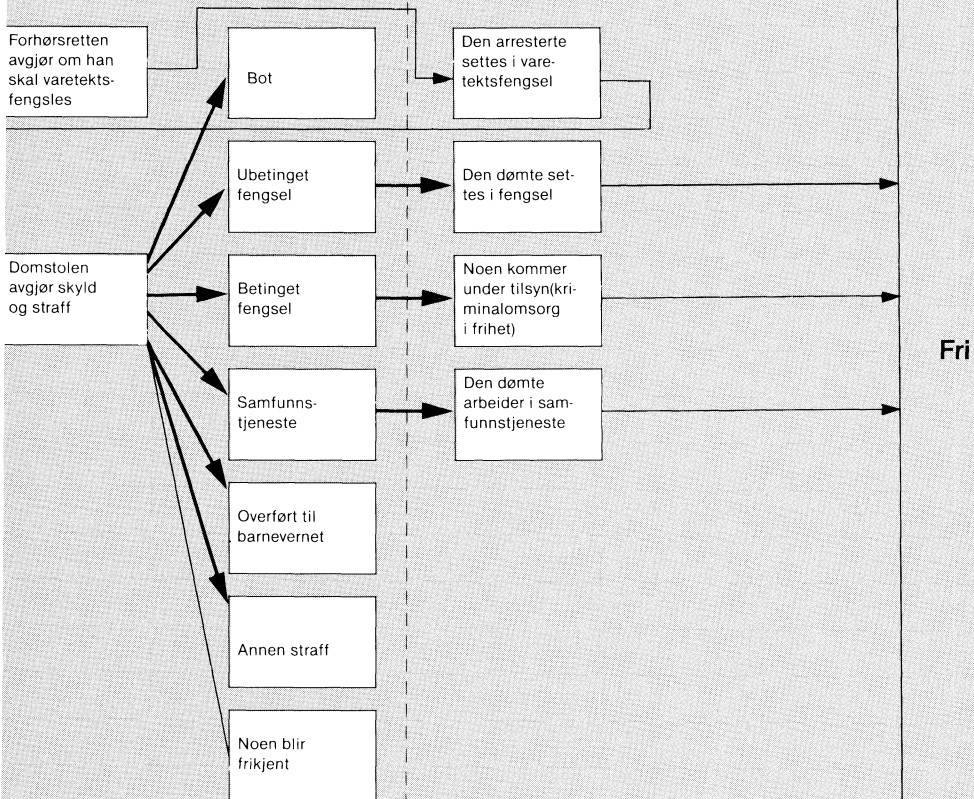
Hva skjer når politiet får kjennskap til et lovbrudd?

Figuren viser hovedtrekkene i det som skjer når politiet får kjennskap til et lovbrudd. Det tar i gjennomsnitt 9 måneder fra en *forbrytelse* blir begått og til saken blir avgjort, og straffen bestemt. Vi vet ikke hvor lang tid det tar før en *forseelse* blir avgjort, men det går raskere fordi behandlingsmåten er enklere. Når straffen er fastlagt, overtar kriminalomsorgen ansvaret for de lovbrysterne som dømmes til fengsel.

DOMSTOL

KRIMINALOMSORG

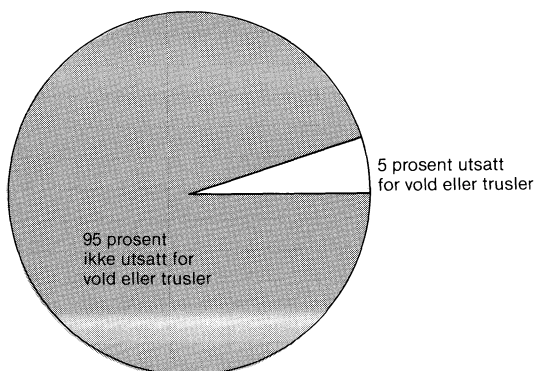
Hvem utsettes for lovbrudd?

For å svare på dette spørsmålet må vi ta utgangspunkt i opplysninger fra offerundersøkelser. Statistisk Sentralbyrå har i sine levekårsundersøkelser i 1983 og 1987 stilt spørsmål om vold og trusler folk har vært utsatt for siste år. Det finnes også norske undersøkelser om ofre for tyveri og skadeverk. Den siste er fra 1981.

Vold

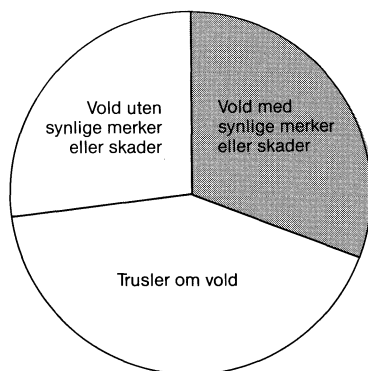
I 1987 oppgav 5 prosent av et representativt utvalg av den voksne befolkningen at de hadde vært utsatt for vold eller trusler om vold det siste året. Dette tilsvarer omtrent 165 000 personer.

Omtrent 165 000 personer eller 5 prosent av den voksne befolkning ble utsatt for vold eller trusler (1987)

Heldigvis er det i de fleste tilfellene ikke så alvorlig vold det er snakk om. Men hvert 3. voldsoffer hadde vært utsatt for vold som førte til synlige merker eller skader på kroppen. Resten hadden enten opplevd vold som det ikke ble merker eller skader av, eller trusler om vold.

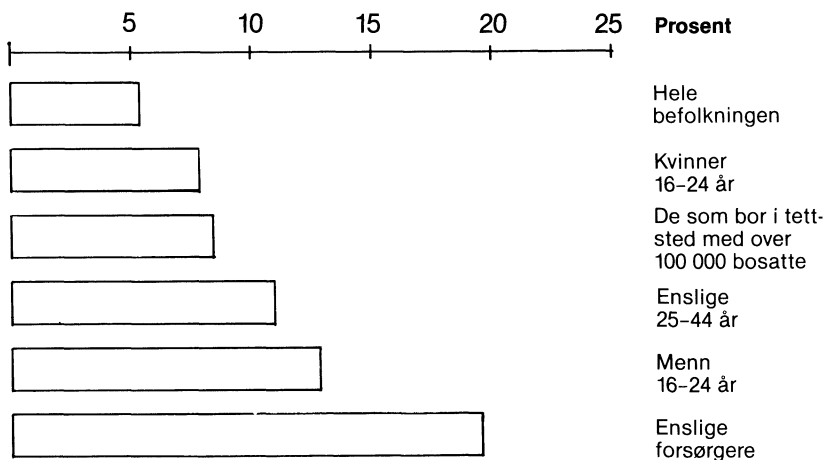
Ett av tre voldsofre fikk synlige merker eller skader (1987)

Fra tidligere undersøkelser (1983) vet vi at omtrent ett av sju voldsofre har vært utsatt for vold som var så alvorlig at skaden måtte behandles av lege eller tannlege.

Unge er oftere utsatt for vold enn eldre. Menn er litt mer utsatt enn kvinner, og ugifte er mer utsatt enn gifte. De som bor i store byer er mer utsatt enn dem som bor i spredtbygde strøk.

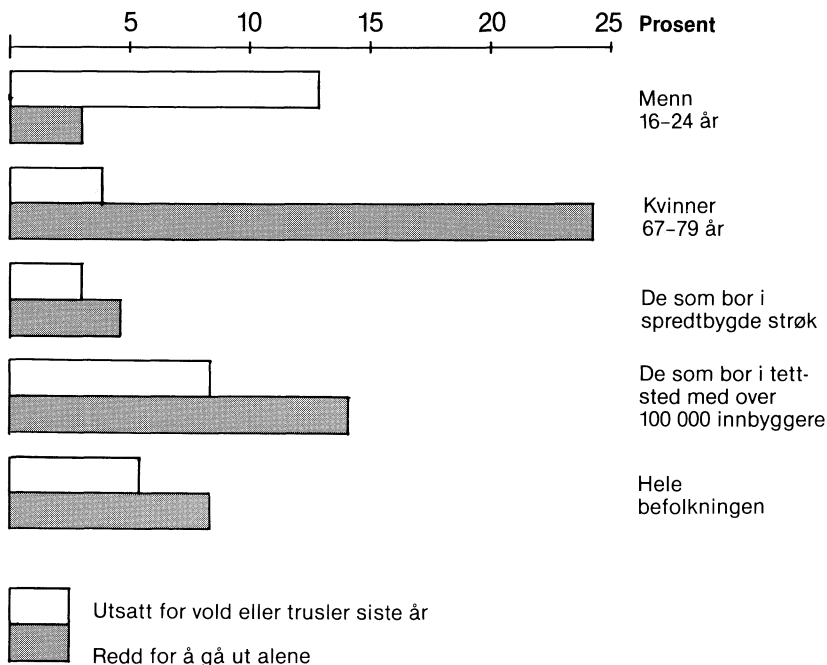
Enslige forsørgere og unge menn er mest utsatt for vold (1987)

- Omtrent halvparten av dem som ble utsatt for vold eller trusler, opplevde mer enn ett tilfelle det siste året.
- Kvinner blir oftere enn menn utsatt for vold eller trusler i egen bolig.
- Menn blir oftere enn kvinner utsatt for vold når de besøker kafeer, restauranter, dansesteder o.l.
- Gjerningsmannen er i de fleste tilfelle en helt ukjent person for offeret.
- Ett av fem kvinnelige voldsofre blir slått eller truet av en mann de er i familie med eller kjenner godt. Bare ett av tjue mannlige voldsofre blir slått eller truet av en venn eller slektning.

Risikoen for å bli utsatt for vold slik den ble registrert ved offerundersøkelser, var omtrent den samme i 1987 som i 1983. Både i 1983 og 1987 var det omtrent like mange som svarte ja på spørsmålet: «Har De den siste tiden vært urolig for å bli utsatt for vold eller trusler når De går ute alene her på stedet?» Uroen eller angsten for vold er større enn risikoen for å bli utsatt, og det er ikke de gruppene som er mest utsatt for vold som er mest engstelig. Alt i alt oppgav 8 prosent at de hadde vært redde for å bli utsatt for vold når de gikk alene ute på bostedet.

Flere kvinner enn menn er redde for vold når de går ute alene (1987)

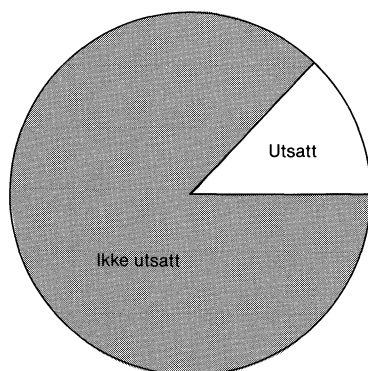
Eldre kvinner er redde for vold fordi de er sårbare og fordi de blir skremt av store avisoppslag om vold og overfall. De går sjelden ut alene, og dette er en av grunnene til at de er lite utsatt for voldshandlinger. Unge menn derimot er mer i stand til å forsvare seg selv. De går oftere ut, alene eller sammen med andre, og får derfor et mer realistisk bilde av risikoen for å bli utsatt for vold enn det avisene formidler. De som blir ofre for voldsforbrytelser opplever det i mange tilfelle som så sjokkartet at de får psykiske problemer i lang tid etterpå. Dette er skader som det er vanskelig å opprette, men økonomiske tap som følge av voldskriminalitet kan gi grunnlag for erstatning fra staten. I visse tilfelle kan det også gis erstatning for ikke-økonomisk skade (for eksempel stygge arr) og for «tort og svie»

I 1986 ble omtrent 400 søknader om erstatning behandlet. Nesten 3 av 4 ble helt eller delvis innvilget og det ble utbetalt i gjennomsnitt vel 25 000 kroner pr. innvilget søknad. Den høyeste erstatning som kan gis er 150 000 kroner.

Tyveri og skadeverk

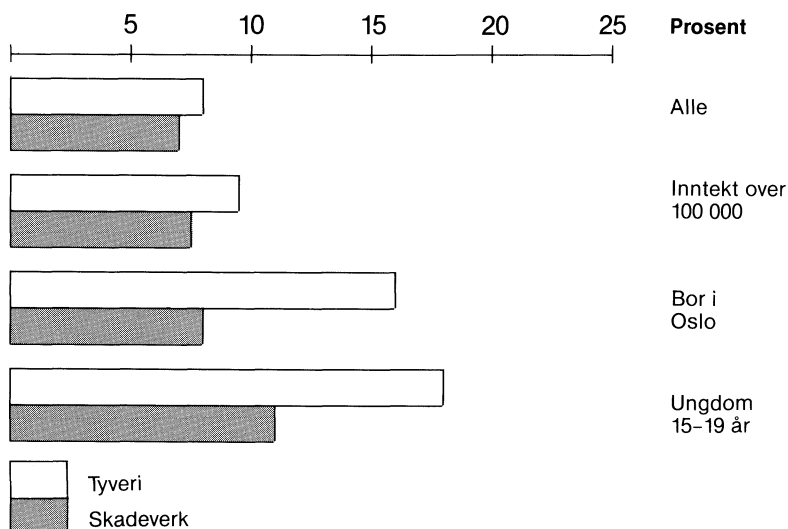
I en utvalgsundersøkelse i 1981 svarte 13 prosent ja på spørsmål om de hadde vært utsatt for tyveri eller skadeverk det siste året. Dette tilsvarer omtrent 400 000 personer.

Én av sju personer ble utsatt for tyveri eller hærverk i 1981

- Unge er mer utsatt for tyveri og skadeverk enn eldre.
- Oslofolk er mer utsatt enn andre.
- Folk med høye inntekter er mer utsatt enn folk med lave inntekter.

Grupper som oftere enn andre blit utsatt for tyveri eller skadeverk (1981)

Økonomisk tap som følge av tyveri og hærverk i forbindelse med innbrudd kan man forsikre seg mot. Forsikringsselskapene betalte i 1986 ut over 400 millioner i erstatning for innbrudd i hjem og forretninger, og nesten 300 millioner for tyveri av eller fra biler og lystbåter.

Også tyveri og skadeverk kan virke svært krenkende og truende, særlig når det skjer i private hjem. I en undersøkelse i tre politidistrikt (Skien, Rogaland og Rana), svarte 4 av 10 at de var redde for innbrudd i boligen når de var borte fra den.

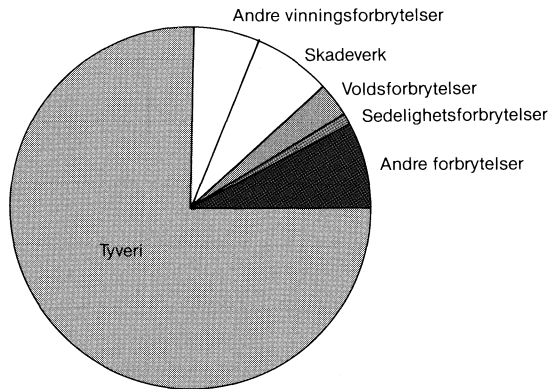
Lovbrudd som politiet får kjennskap til

Forbrytelser

Den offisielle kriminalstatistikken i Norge dekker bare den delen av kriminaliteten som politiet registrerer. Statistikken over *forbrytelser* blir laget på grunnlag av *de sakene som politiet blir ferdig med å etterforske i løpet av et år* - ikke på grunnlag av de sakene som blir anmeldt i løpet av året. Dette betyr at statistikken over forbrytelser «henger litt etter» i forhold til hvor mange saker som blir anmeldt. Det kan også bli større variasjon i tallene på ferdig etterforskede forbrytelser fra år til år enn det endringene i kriminaliteten skulle tilsi, avhengig av variasjoner i arbeidssituasjonen ved politikamrene.

I 1986 avsluttet politiet etterforskningen av nesten 165 000 forbrytelser. Tre av fire saker gjaldt tyverier. En av grunnene til at så mange av de registrerte forbrytelsene er tyverier, er at tyveri i langt større grad enn andre typer lovbrudd blir anmeldt. Tar vi med også de andre vinningsforbrytelsene - som f.eks. underslag, bedrageri og ran - finner vi at fire av fem registrerte forbrytelser var vinningsforbrytelser.

Tre fjerdedeler av alle forbrytelser er tyverier

Straffeloven skiller mellom *grove* og *simple tyverier*. Avgrensningen er opp til domstolenes skjønn. Når lovbyteren må forsere en hindring eller når det stjeles for et betydelig beløp, regnes det vanligvis som *grovt tyveri*. Også tyveri fra person på offentlig sted (lommetyveri, veskenapping) regnes vanligvis som grovt tyveri. *Simple tyverier* gjelder mindre verdier som blir stjålet uten at vinduer eller dører brytes opp. I 1986 ble det registrert nesten 37 000 simple og over 66 000 grove tyverier. Brukstyveri av motorkjøretøy - bilbrukstyveri - er en egen gruppe. Slike tyverier var det nesten 21 000 av i 1986.

Ser vi alle tre typer tyverier under ett, er det disse som dominerer:

- tyveri fra bedrift, kontor, lager eller forretning
- tyveri fra biler og andre kjøretøy
- bilbrukstyverier
- tyveri fra leilighet, hus eller hytte.

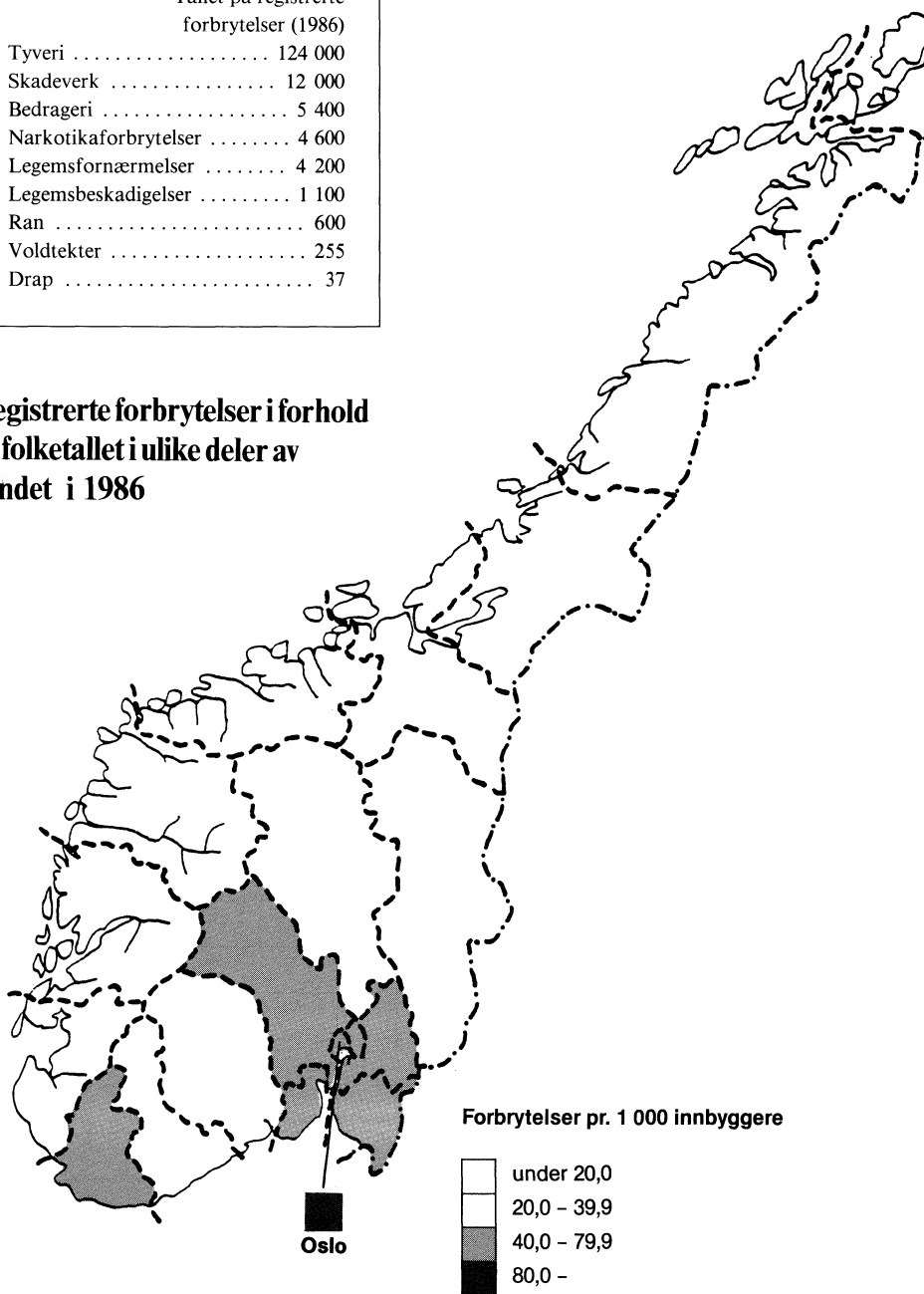
I 1986 ble det registrert

- 7 tyveri fra boliger eller hytter pr. 1 000 boliger eller hytter
- 9 brukstyveri av bil pr. 1 000 biler
- 15 tyveri fra biler og andre befordringsmidler pr. 1 000 biler
- ca. 400 tyveri fra forretninger, bedrifter og kontorer pr. 1 000 enheter.

De grovste forbrytelsene (ran, voldtekt og drap) utgjør bare en liten del av alle registrerte forbrytelser

Tallet på registrerte forbrytelser (1986)	
Tyveri	124 000
Skadeverk	12 000
Bedrageri	5 400
Narkotikaforbrytelser	4 600
Legemsfornærmelser	4 200
Legemsbeskadigelser	1 100
Ran	600
Voldtekter	255
Drap	37

Registrerte forbrytelser i forhold til folketallet i ulike deler av landet i 1986

Det ble registrert 40 forbrytelser pr. 100 innbyggere i hele landet. Det var store forskjeller mellom fylkene.

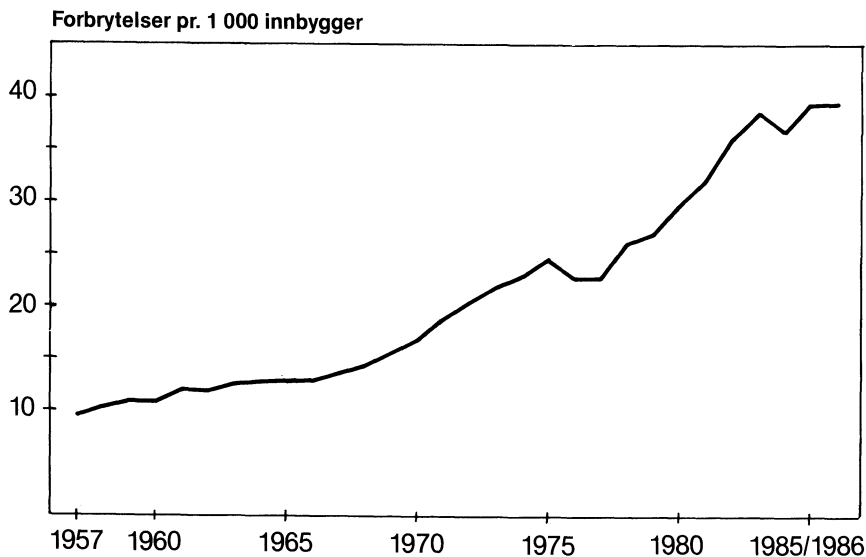
Høyest kriminalitet hadde

- Oslo - 100 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere
- Vest-Agder - 52 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere
- Buskerud - 51 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere

Lavest kriminalitet hadde

- Sogn og Fjordane - 7 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere
- Møre og Romsdal - 14 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere
- Nord-Trøndelag - 15 innbyggere pr. 1 000 innbyggere

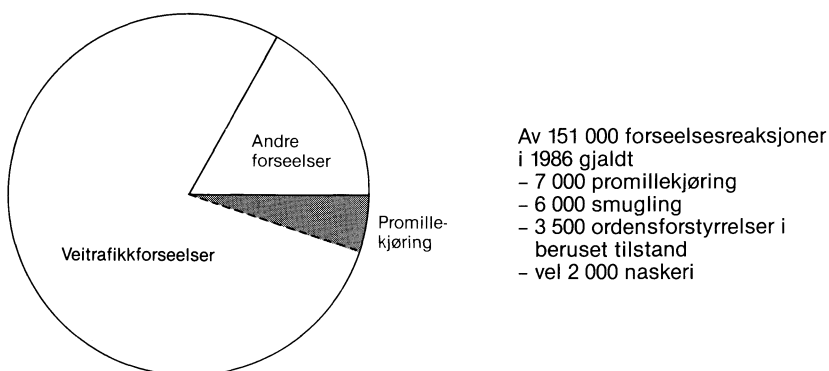
Tallet på forbrytelser pr. 1 000 innbyggere er nesten blitt firedoblet siden 1957

Forseelser

I statistikken over forseelser teller vi ikke opp hvor mange forseelser som er registrert, men hvor mange bøter, forelegg og andre straffereaksjoner som er gitt for forseelser. Én bot kan omfatte mer enn én forseelse. Tallet på reaksjoner for forseelser (som vi kjenner) er derfor lavere enn tallet på registrerte forseelser (som ikke blir tallet). Vi kan likevel i grove trekk si noe om hvilke typer av forseelser som forekommer oftest.

4 av 5 forselessaker gjelder veitrafikkforseelser

- I 1986 ble det gitt vel 151 000 reaksjoner i forselessaker.
- Dette tilsvarer 36 forseelsesreaksjoner pr. 1 000 innbyggere.
- I forhold til folketallet var det dobbelt så mange straffereaksjoner for forseelser i Oslo og Vestfold som i Møre og Romsdal.
- Det er altså mindre forskjeller mellom fylkene når det gjelder forseelser enn når det gjelder forbytelsler. I forhold til folketallet ble det registrert nesten ti ganger så mange forbrytelser i Oslo som i Sogn og Fjordane.

Det er vanskelig å si noe om utviklingen i tallet på forseelser over tid, fordi det har vært mange endringer i lovgivningen. Dette gjelder for eksempel reaksjonene på offentlig beruselse som opphørte som forseelse i 1970. Trafikklovgivningen har imidlertid ikke endret seg så mye.

Fra 1955 til 1986 økte trafikkforselessakene

- i absolutte tall fra 11 000 til 126 000
- pr. 1 000 innbyggere fra 3 til 30.

Trafikkforseelsene gikk imidlertid *ned* sett i forhold til tallet på personbiler

- fra 92 pr. 1 000 personbiler i 1955
- til 79 pr. 1 000 personbiler i 1986.

Promillekjøringssakene økte i antall fram til begynnelsen av 1970-tallet. Siden da har tallet på forseelsaker av denne typen ligget på 6 000-7 000 pr. år. Men dette er de tilfellene av promillekjøring som politiet oppdager.

Ved Transportøkonomisk institutt er det foretatt beregninger av hvor stort omfang promillekjøringen faktisk har.

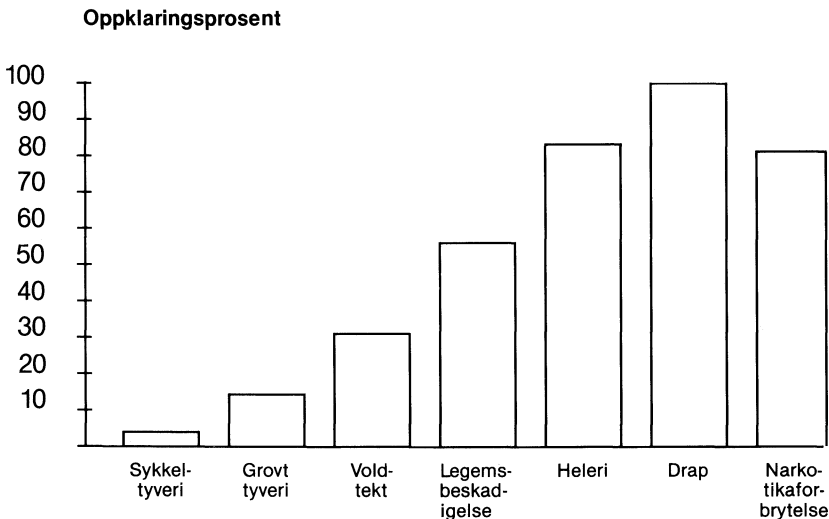
- Hvert år blir det kjørt omtrent 4 millioner «promilleturer» det vil si omtrent like mange promillekjøringer som det er innbyggere i Norge.
- Grovt anslått er det omtrent 200 000 bilførere som kjører med promille en eller flere ganger i året.

Bare én av fem forbrytelser blir oppklart

En forbrytelse regnes som oppklart når politiet har funnet minst én person som kan siktes - det vil si at politiet mener å ha bevis for at denne personen har begått forbrytelsen. I statistikken regnes en forbrytelse også som oppklart når påtalebegjæringen trekkes tilbake, det vil si at den som har anmeldt saken trekker tilbake anmeldelsen. I 1986 oppklarte politiet 20 prosent av alle forbrytelsene som de avsluttet etterforskningen av det året. De andre sakene ble henlagt, enten fordi politiet ikke fant noen person som kunne mistenkes, eller fordi de ikke hadde godt nok bevismateriale.

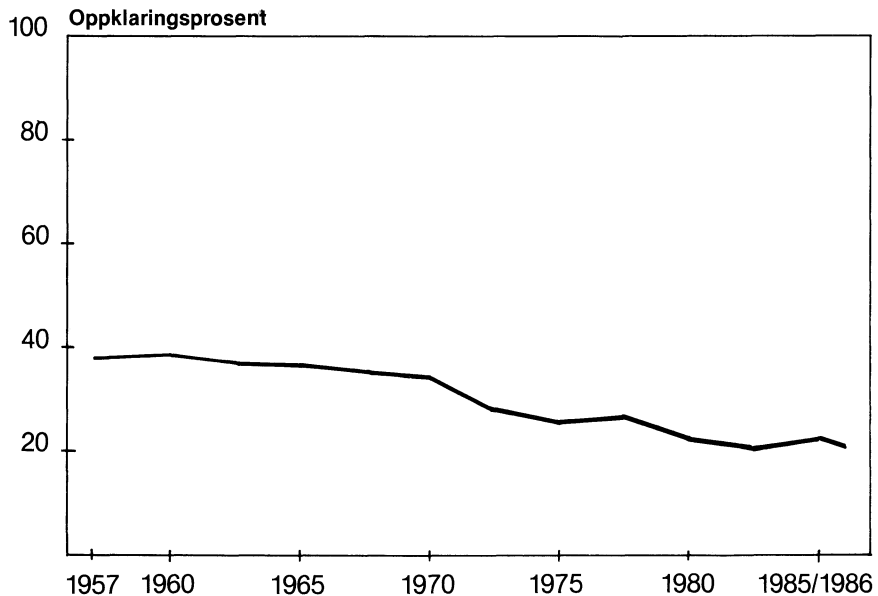
Det er store forskjeller i oppklaringsprosent for ulike typer forbrytelser.

Få tyveri blir oppklart - de fleste drapssaker blir oppklart

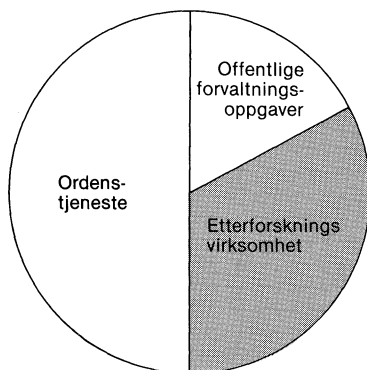
Forskjellen i oppklaringsprosent mellom ulike typer forbrytelser har dels sammenheng med hvor høy prioritet politiet gir ulike typer saker. Drap har f.eks. høyere prioritet og høyere oppklaringsprosent enn legemsbeskadigelse. Men en viktigere forklaring er at i noen typer saker får politiet allerede ved anmeldelsen eller oppdagelsen opplysninger om hvem som er mistenkt. Dette gjelder f.eks. narkotikaforbrytelser og heleri.

Oppklaringsprosenten har sunket siden 1957

Oppklaringsprosenten var høyere før: I 1960-årene ble om lag 40 prosent eller to av fem forbrytelser oppklart. Hvorfor har oppklaringsprosenten sunket? Samfunnet er blitt mer komplisert og uoversiktlig. Det er stadig sjeldnere at politiet eller den som anmelder en forbrytelse har grunnlag for å mistenke konkrete personer. Forklaringen er nærliggende: Når hele boligområder står tomme om formiddagen, parkeringsplasser fulle av biler står ubevoktet og ingen bor eller oppholder seg i forretningsstrøk om kvelden og natta, blir det lettere å begå forbrytelser uten å bli oppdaget, og tilsvarende vanskelig å oppklare forbrytelser ved å finne fram til mistenkte personer. Samtidig er det en større andel av tyveriene som blir anmeldt nå enn for 15-20 år siden, fordi forsikringsordninger er blitt mer utbredt, og forsikringsselskapene krever at tyveri skal meldes til politiet hvis de skal erstatte tapet.

En tredjedel av politiets ressurser går til etterforskningsarbeid

Politiet kostet oss 2,3 milliarder kroner i 1986. Omtrent halvparten av ressursene gikk med til ordenstjeneste og nesten en tredjedel til etterforskningsvirksomhet. Om lag 17 prosent av ressursene går til offentlige forvaltningsoppgaver (pass, fremmedkontroll, bevillinger, forvaltningsmessige kontrolloppgaver m.v.). Politiet har også til oppgave å forsøke og forebygge kriminalitet på ulike måter, f.eks. ved å informere om hvordan folk kan beskytte seg mot lovbrudd (sikkerhetslås, merking av verdisaker osv.). Målrettet ordenstjeneste på steder der lovbrudd forekommer ofte, effektivt arbeid med etterforskning og oppklaring, og rask avgjørelse av spørsmålene om påtale og rettergang er også viktig for å forebygge lovbrudd. Ressurser til forebyggende arbeid er derfor dels regnet inn under etterforskningsvirksomhet, dels under ordenstjeneste.

- I 1987 arbeidet om lag 5 000 personer i politiet og om lag 1 700 i lensmannsetaten, til sammen 6 700. Nesten 6 000 av stillingene er i politi- og lensmannsarbeid. Resten er stillinger som er tillagt administrativt arbeid og kontorarbeid.
- I 1986 hadde Oslo 3 polititjenestemenn pr. 1 000 innbyggere. Gjennomsnittet for hele landet var knapt 1,5 polititjenestemenn pr. 1 000 innbyggere (embets- og tjenestemenn ved politikamre og lensmannskontor). Politidekningen varierte fra under 1 pr. 1 000 til knapt 4 pr. 1 000.
- Oppklaringsprosenten i Oslo var som gjennomsnittet for hele landet, 20 prosent. Heller ikke i landet ellers var det slik at politidistrikt med høy politidekning hadde høy oppklaringsprosent.

Fra mistanke til straff

Når etterforskningen av et lovbrudd er ferdig, legger politiet fram et forslag til hvordan saken skal behandles videre. Det er *påtalemyndigheten* som avgjør om det skal reises tiltale i saken, det vil si om den skal behandles av en domstol eller ikke. Påtalemyndigheten er først og fremst statsadvokaten. I forselessaker har også politiets embetsmenn påtalekompetanse. Vanlige tjenestemenn i politiet og tollvesenet har dessuten myndighet til å utstede forenklete forelegg ved mindre alvorlige forseelser.

I noen tilfelle kan påtalemyndigheten la være å reise straffesak ved å gi *påtaleunntatelse*. Dette er en formell advarsel som føres inn i strafferegistret. Det antas at den mistenkte er skyldig.

Hvis den siktede er under 18 år, kan påtalemyndigheten beslutte å *overføre saken til barnevernsnemda*.

Påtalemyndigheten kan også gi et *forelegg*. Dette er en form for bot som brukes mest i mindre alvorlige saker. Hvis den siktede vedtar boten, blir det ingen rettsak.

I noen tilfelle kommer påtalemyndigheten til at bevisene mot den siktede ikke er gode nok. Da blir saken *henlagt*. Dette skjer også i en del andre tilfelle, f.eks. når den siktede er død, eller saken er foreldet.

I noen kommuner finnes det *konfliktløsende råd*. De tar opp lovbrudd som ungdom mellom 14 og 18 år har begått mot privatpersoner. Offer og lovbrøtters møtes i rådet for å diskutere saken og finne en måte de kan gjøre opp på. Konfliktrådene får saker overført fra politiet, men saker kan også meldes direkte til rådet. Ett av poengene med behandling i konfliktråd er at ungdom kan unngå å bli registrert i strafferegistret. Et annet viktig poeng er at reaksjonen skal komme så raskt som mulig etter lovbruddet. Når lovbrøtters møter offeret i konfliktrådet, får han en klarere forståelse av hvilke konsekvenser lovbruddet hans har hatt for offeret, enn når han bare får en formell reaksjon i form av en påtaleunntatelse eller en betinget fengselsdom.

De som påtalemyndigheten beslutter å *reise tiltale mot*, får saken sin opp for en domstol. Domstolene avgjør om den tiltalte er skyldig eller ikke, og hvilken straff som skal gis.

Politiet og tollvesenet kan gi *forenklete forelegg*, det vil si en bot på stedet, for mindre alvorlige forseelser. Dette brukes ofte ved trafikkforseelser, f.eks. når noen blir tatt for å kjøre for fort, og ved smugling av små mengder alkohol.

De som er yngre enn 14 år er under den kriminelle lavalderen, og kan ikke straffes. I 1986 ble vel 500 forbrytelser henlagt fordi den siktede var under 14 år. Stortinget har vedtatt at den kriminelle lavalderen skal heves til 15 år, men vedtaket er ennå ikke iverksatt. Vedtaket går dessuten ut på at en bør unngå å fengse ungdom under 16 år.

I 1986 så fordelingen av forskjellige typer straff slik ut:

136 000 forelegg (forenklete eller vanlige)

4 000 påtaleunntatelser og overføringer til barnevernsnemda

18 000 fellende dommer

I tillegg fikk nesten 400 ungdommer lovbrudd behandlet i et av de 29 *konfliktløsende råd* som var i virksomhet.

Det finnes ikke statistikk over hvor mange som blir *frifunnet*. En oppfølgingsundersøkelse av de siktede for forbrytelser i 1973, viste at bare 1 prosent ble frifunnet for alle lovbrudd de var siktet for. Hvis vi forutsetter at frifinnelsesandelen var den samme i 1986, kan vi anslå tallet på helt frikjente

til om lag 140. Et ukjent antall blir frifunnet for deler av det de er tiltalt for. Hvert år blir dessuten mellom 200 og 400 dømte benådet, eller om lag 15 til 20 prosent av alle som søker om benådning.

I alt 60 personer har sitt arbeid ved statsadvokatembetene. Sammen med Riksadvokaten disponerte statsadvokatembetene i 1986 17,5 millioner kroner. Som nevnt har politiet påtalekompetanse i forseelsessaker. I forbindelse med etterforskningen av forbrytelsessaker har politiet ansvar for å forberede påtalen. Det er imidlertid ikke mulig å skille ut hvor mye av politiets ressurser som går med til arbeid med påtaleoppgaver.

Hvem straffes?

Forseelser

Statistikken over forseelser har ingen opplysninger om hvem det er som begår forseelser og blir straffet for det. Vi vet litt om dem som blir tatt for promillekjøring, fordi det er blitt foretatt spesielle undersøkelser om denne gruppen. Den siste ble foretatt av Transportøkonomisk institutt i 1980.

- 97 prosent av dem som straffes for promillekjøring er menn - 3 prosent er kvinner.
- Halvparten av dem som straffes for promillekjøring er under 25 år.
- Det er middelaldrende menn som oftest *kjører* med promille. De unge har mye større sjanse til å bli tatt, fordi de kjører mer uvørent og oftere blir innblandet i ulykker.
- Hver fjerde promilledømte var tidligere dømt for promillekjøring. Nesten like mange hadde vært dømt for vinnings- og voldsforbrytelser.

Uvanlig kjøring, trafikkulykke og anmeldelse var de vanligste grunner til å bli pågrepet. Andre typer forseelser blir oftere oppdaget ved rutinekontroller, f.eks. radarkontroll av farten eller stikkprøver blant passasjerene på fly eller båt fra utlandet. Det er grunn til å tro at aldersfordelingen blant dem som pågripes ved rutinekontroller er mer i samsvar med fordelingen blant alle som begår slike handlinger. Aldersfordelingen, og kanskje også kjønnsfordelingen, er trolig jevnere for dem som blir tatt for smugling eller for fartsoverskridelser enn blant dem som blir tatt for promillekjøring.

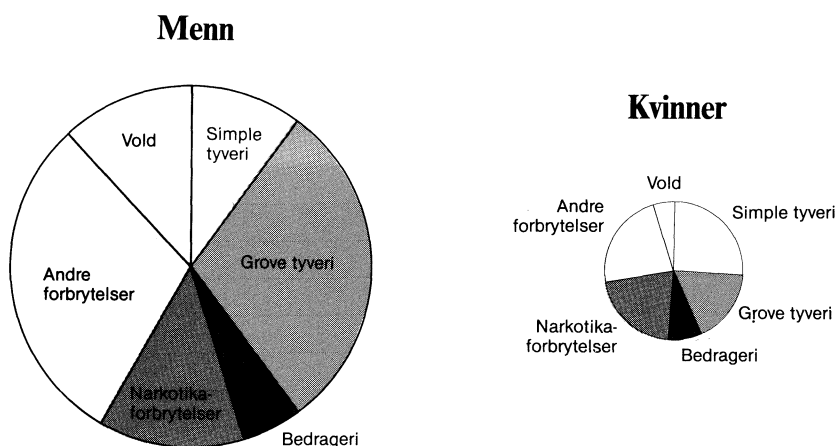
Forbrytelser

I 1986 ble det gitt nesten 12 000 reaksjoner i straffesaker som gjaldt forbrytelser, eller knapt 4 reaksjoner pr. 1 000 innbyggere over den kriminelle lavalder. Tallet på *personer* som ble straffet for forbrytelser er lavere, fordi noen får to eller flere dommer i løpet av året. Alt i alt ble omtrent 11 000 personer straffet for forbrytelser i 1986, det vil si omtrent 3,5 pr. 1 000 innbyggere. Det blir ikke laget statistikk over straffede personer i Norge - det er den enkelte *straffereaksjon* som er enheten i reaksjonsstatistikken. Derimot lages det statistikk over *personer som blir siktet* - for forbrytelser. De aller fleste som politiet mener det er grunnlag for å mistenke ved avsluttet

etterforskning, blir straffet. En undersøkelse fra 1973 viste at bare 9 prosent av de siktede fikk saken sin henlagt eller ble frikjent. Grovt sett er siktede og straffede identiske grupper.

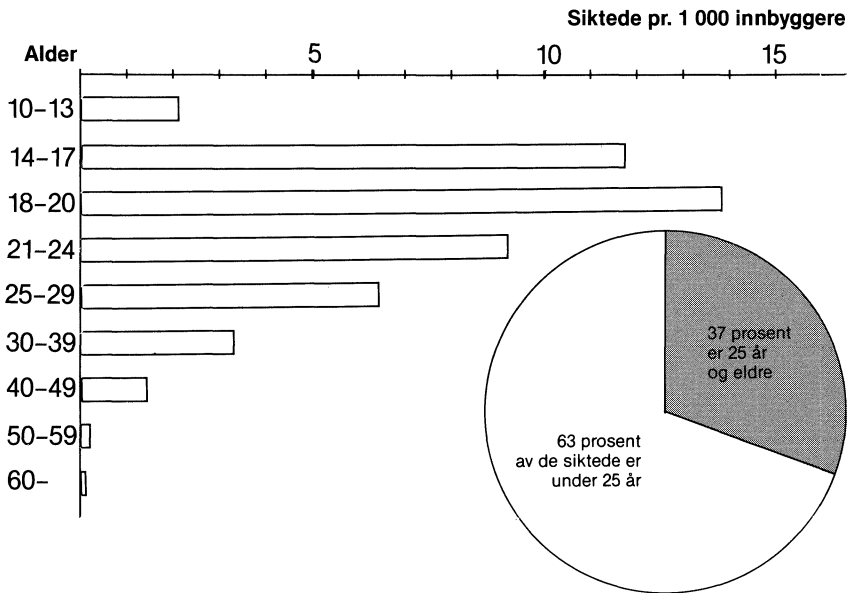
I alt ble om lag 14 000 personer siktet for forbrytelser i 1986, eller i underkant av 4 siktede pr. 1 000 innbyggere. Hver tredje av dem ble siktet for mer enn én forbrytelse.

Kvinner og menn siktes for ulike typer forbrytelser

- Kvinner er langt mindre kriminelle enn menn. Bare 12 prosent av de siktede i 1986 var kvinner.
- Blant ofrene for lovbrudd (vold, tyveri og skadeverk) var nesten halvparten kvinner.
- Tyverier er den dominerende typen lovbrudd både blant menn og kvinner. Menn siktes oftest for grovt tyveri. Blant de kvinner som siktes er simpelt tyveri den forbrytelsen som forekommer oftest.
- Narkotikaforbrytelser og bedrageri utgjør en forholdsvis større del av kriminaliteten blant kvinner enn blant menn.
- Voldsforbrytelser inntar en mer dominerende plass i menns forbrytelsesmønster.
- Flere menn enn kvinner begår forbrytelser på nytt.

Unge siktes for forbrytelser oftere enn eldre

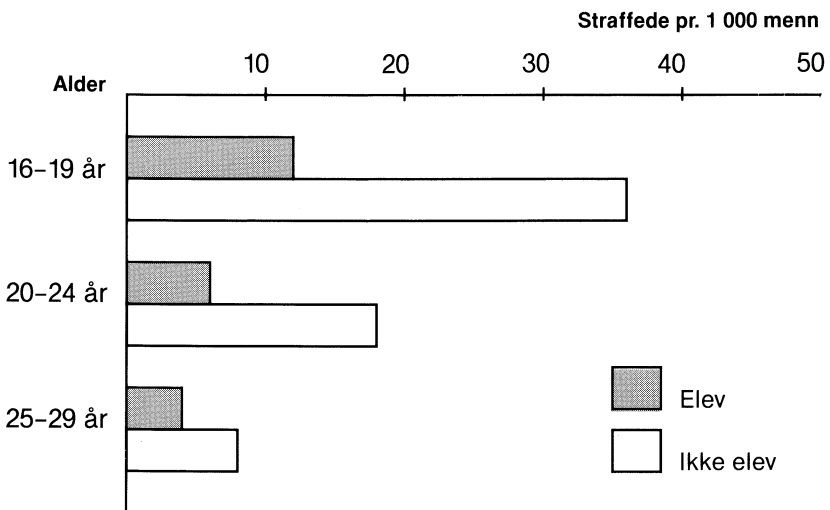

- Unge begår ofte lovbrudd sammen med andre i gjenger. Nesten halvparten av dem som ble siktet i 1986 og var under 25 år, hadde begått lovbrudd sammen med en eller flere andre.
- Tyveri og skadeverk er typiske ungdomsforbrytelser. Voksne (25 år og og eldre) blir oftere enn unge siktet for bedragerier og sedelighetsforbrytelser.

Tapere i ulike livsfaser

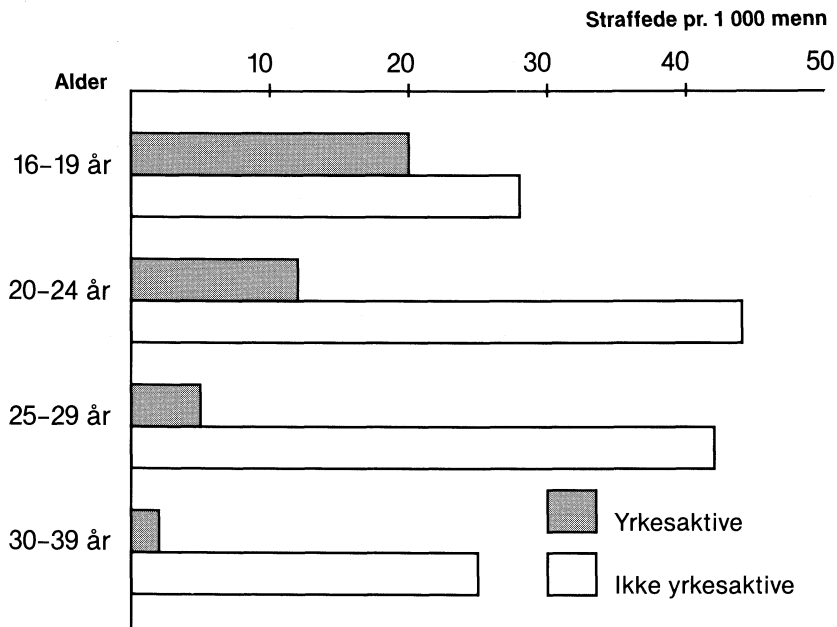
De som kommer til kort overfor skole eller arbeidsliv er langt mer kriminelt aktive enn andre. I aldersgruppen 16-19 år er det først og fremst tilknytning til skolen som er viktig. For menn over 20 år er fullført utdanning og yrkesaktivitet viktigst.

Skoleelever og studenter er mindre kriminelt aktive enn de som har sluttet skolen (1981)

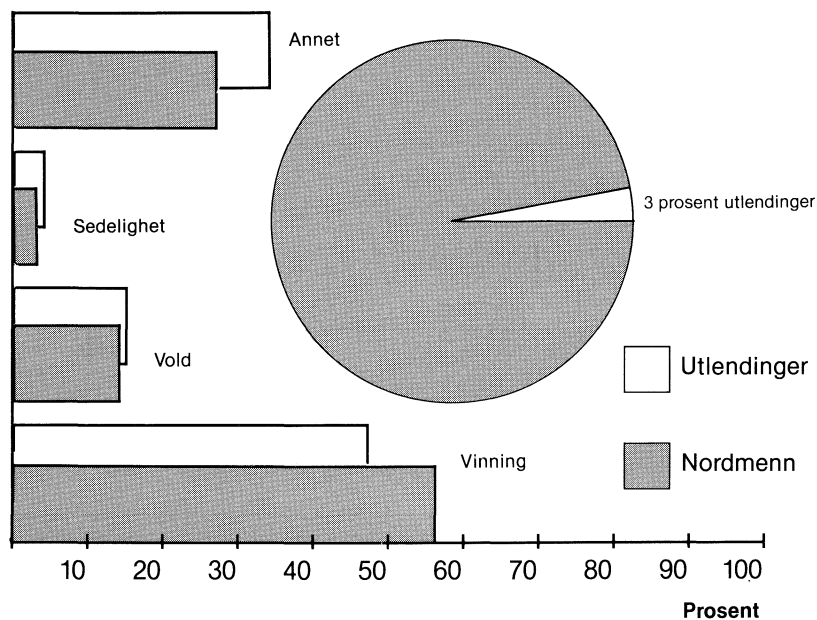
- I 1981 var kriminaliteten i aldersgruppen 16-19 år tre ganger høyere blant gutter som hadde sluttet skolen enn blant dem som fortsatt var skoleelever.
- I aldersgruppen 20-44 år var kriminaliteten mellom fire og fem ganger høyere blant menn med utdanning på ungdomsskolenivå enn blant menn med utdanning på gymnasnivå.

Kriminaliteten blant yrkesaktive og ikke yrkesaktive menn (1981)

- I aldersgruppen 30-39 år var kriminaliteten ti ganger høyere for ikke-yrkesaktive enn for yrkesaktive menn.
- Verst stilt er de som verken har arbeid eller er under utdanning. Blant menn i alderen 16-29 år som var i denne situasjonen ble nesten 6 prosent straffet for forbrytelser i 1981. Tilsvarende tall for alle menn var mindre enn 6 promille.
- Sammenhengen mellom skolegang, fullført utdanning, yrkesaktivitet og kriminalitet er omtrent den samme for kvinner som for menn.

Utenlandske statsborgere blir ikke oftere straffet for forbrytelser enn nordmenn

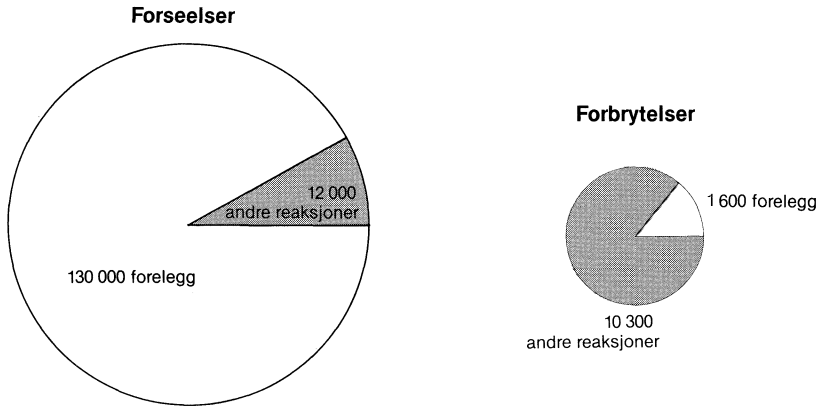

- Av dem som ble straffet for forbrytelser i 1986, var 3 prosent utenlandske statsborgere og 97 prosent nordmenn.
- Også i befolkningen i alderen 16-66 år er 3 prosent utenlandske statsborgere. Det betyr at nordmenn og utenlandske statsborgere blir straffet omtrent like ofte.
- Det er små forskjeller mellom utenlandske statsborgere og nordmenn når det gjelder hvilke hovedtyper av forbrytelser de blir straffet for.

Hvordan blir straffen?

I 1986 ble det gitt straff for forbrytelser i knapt 12 000 tilfelle og for forseelser i vel 151 000 tilfelle. Om lag 3 400 av disse straffene eller reaksjonene gjaldt både forbrytelser og forseelser. Totalt antall straffereaksjoner var 160 000.

Ni av ti forseelser og bare en av sju forbrytelser straffes med forelegg (bot)

Hva slags straff kan man få?

Bot innebærer at en betaler penger til staten. De fleste bøter er på mellom 1 000 og 2 000 kroner. En kan enten dømmes til å betale bot av en domstol eller få et *forelegg* direkte fra påtalemyndigheten. *Forenklede forelegg* gis av politiet (se side 22). Hvis en godtar forelegget, blir det ikke noen rettssak.

Å bli dømt til *betinget fengsel* betyr at en kan slippe å sitte i fengsel, hvis en oppfyller de betingelsene som dommen setter. Vanligvis er kravet at en ikke begår nye forbrytelser i en viss periode, eventuelt kombinert med en form for erstatning til offeret. Dersom en blir funnet skyldig i nye forbrytelser i løpet av prøveperioden, må den betingede dommen sones.

Andre betingelser som kan stilles er tilsyn under kriminalomsorg i frihet, avholdspått, arbeid eller utdanning, eller et bestemt oppholdssted. Disse betingelsene benyttes i forholdsviss få tilfelle.

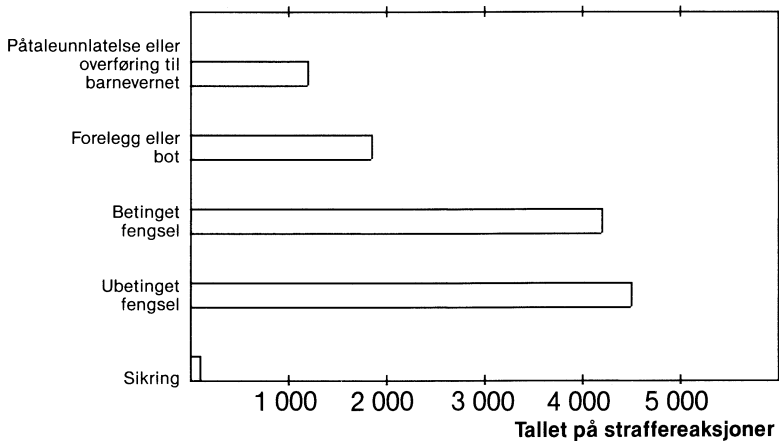
Det blir ganske ofte idømt en bot sammen med en betinget fengselsdom. I 1986 gjaldt dette om lag en av tre betingede dommer.

Ubetinget fengsel betyr at straffen må sones i fengsel. Fengslingen kan vare fra 2 uker til 21 år (fengsel for livstid). De fleste som soner en lengre straff, blir løslatt på prøve når to tredjedeler av straffen er sonet, men tidligst etter 2 måneder.

Sikring innebærer oftest plassering i sikringsanstalt eller psykiatrisk sykehus, men kan også ha form av tilsyn, forbud mot å oppholde seg på bestemte steder eller plassering i privat forpleining. Sikring blir idømt når en straffbar handling er begått i sinnssykdom eller av en person med mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner og det er fare for gjentakelse. Sikring kan også idømmes andre som flere ganger er funnet skyldig i alvorlige forbrytelser. Sikring kan gis alene eller sammen med fengsel. Den varer så lenge det anses nødvendig, men ikke utover en lengstetid som fastsettes av retten.

Samfunnstjeneste er en helt ny form for straff i Norge, som foreløpig har vært en prøveordning i noen fylker. I stedet for å sitte i fengsel blir den dømte tilbudt å arbeide gratis i et visst antall timer, hovedsakelig for frivillige organisasjoner. Arbeidet utføres i den dømtes fritid. Proveordningen har vært vellykket, og vil bli utvidet.

I 1986 ble ubetinget fengsel idømt som straff for forbrytelser i 4 500 tilfelle

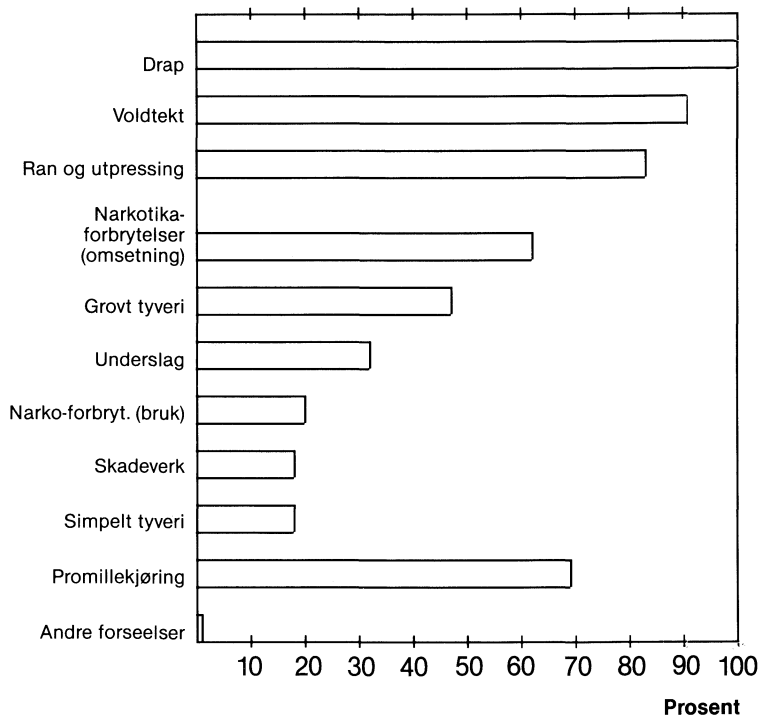

Betinget fengsel, alene eller sammen med en bot, ble brukt i nesten like mange tilfelle som ubetinget fengsel. Noen av dem som får ubetinget fengsel får dessuten en betinget fengselsdom i tillegg. Alt i alt er det derfor betinget fengsel som er den mest brukte straffen for forbrytelser.

Lovbrudd som oftest fører til bot eller forelegg:

- *Alle forseelser* unntatt promillekjøring, f.eks. andre veitrafikkforseelser, smugling og naskeri
- *Legemsformærmsler*, det vil si en mer bagatellmessig voldshandling som har til hensikt å fornærme offeret, ikke å skade vedkommende.

Hvilke forbrytelser blir man satt i fengsel for?

Figuren viser hvor stor andel som får ubetinget fengselsdom av dem som blir funnet skyldig i en type forbrytelse. Legg merke til at den *ikke* sier noe om hvor ofte de ulike lovbruddene forekommer. Det er ikke slik at de vanligste lovbruddene er de som oftest fører til fengselsstraff. Tvert i mot er det nesten slik at jo høyere andel som er dømt til fengsel, jo mer uvanlig er lovbruddet.

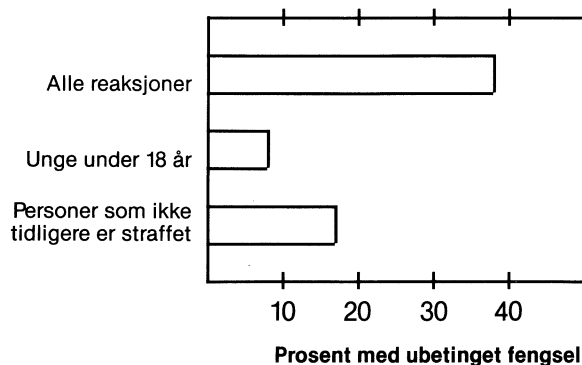
Hvor lange fengselsdommer blir idømt? Gjennomsnittlig varighet av ubetinget fengselsstraff (1986):

Drap - 7 1/2 år (alle dømte fikk ubetinget fengsel)
Voldtekt - 2 år og 4 måneder (94 prosent av de dømte fikk ubetinget fengsel)
Grovt ran - Vel 2 år (93 prosent av de dømte fikk ubetinget fengsel)
Grov legemsbeskadigelse - Vel 2 år (alle de dømte fikk ubetinget fengsel)
Grov narkotikaforbrytelse - 2 år (96 prosent av de dømte fikk ubetinget fengsel)
Grovt underslag - 8 måneder (60 prosent av de dømte fikk ubetinget fengsel)
Grovt tyveri - 6 måneder (47 prosent av de dømte fikk ubetinget fengsel)
Simpelt tyveri - 2-3 måneder (18 prosent av de dømte fikk ubetinget fengsel)
Promillekjøring - omtrent 4 uker (84 prosent av de dømte fikk ubetinget fengsel)

Denne «trappen» viser hvor lange fengselsstraffer de som blir dømt til ubetinget fengsel får. Den viser også at nesten alle som blir dømt for grove volds- og narkotikaforbrytelser får ubetinget fengsel. På de nederste trinnene er det bare en del av de dømte som får ubetinget fengsel. Unntaket er promillekjøring: Over 80 prosent får en ubetinget fengselsstraff, men den er kort.

Når fengselsstraffen er lenger enn 2 måneder, blir den innsatte vanligvis løslatt på prøve når to tredjedeler av straffen er sonet.

Ungdommer under 18 år og personer som tidligere ikke er straffet, blir sjelden satt i fengsel

De som er under 18 år blir ofte overført til barnevernsnemnda eller gitt påtaleunntatelse. Omtrent halvparten av de straffede under 18 år får en av disse to reaksjonstypene. Betinget fengsel eller bot/forelegg er den vanligste reaksjonen for dem som ikke er straffet tidligere.

Betingede fengselsdommer:

- I mer enn 80 prosent av tilfellene er lovlydighet eneste betingelse.
- Tilleggsbetingelser kan være erstatning, tilsyn av kriminalomsorgen, avholdsplikt eller plikt til å ta arbeid eller utdanning.
- Tilsyn av kriminalomsorgen blir stilt som betingelse i 9 prosent av tilfellene.
- De fleste av dem som får tilsyn er tidligere straffet og har begått grove tyverier.

Dømmer domstolene strengere i dag enn for 15 år siden?

Andelen ubetingede fengselsdommer av alle straffereaksjoner har økt fra 28 prosent i 1970 til 38 prosent i 1986. Men samtidig er stadig flere av dem som får en straffereaksjon tidligere straffet. En tidligere straff medfører ofte at den tiltalte dømmes til ubetinget fengsel. Det er vanskelig å si om den økte bruken av ubetinget fengsel skyldes at domstolene er blitt strengere, eller at domstolenes klientell er mer kriminelt belastet nå enn tidligere.

De straffede har i større grad enn før begått en rekke lovbrudd, som de får én straffereaksjon for. Til dels har de også begått mer alvorlige forbrytelser. Utviklingen i narkotikalovbrudd har hatt stor betydning. I 1970 gjaldt 3 prosent av reaksjonene narkotikaforbrytelser (300 saker). I 1986 hadde dette økt til 17 prosent (over 2 000 reaksjoner). Narkotikalovbruddene har altså økt, og samtidig har strafferammene i loven stadig blitt strengere for slike lovbrudd. Til sammen har dette medvirket til at flere blir dømt til ubetinget fengsel.

Kriminalomsorg - i fengsel og i frihet

Kriminalomsorg innebærer i hovedsak to ting

- innsetting i lukket eller åpen anstalt, dvs. fengsel
- tilsyn med dem som er løslatt på prøve fra fengsel

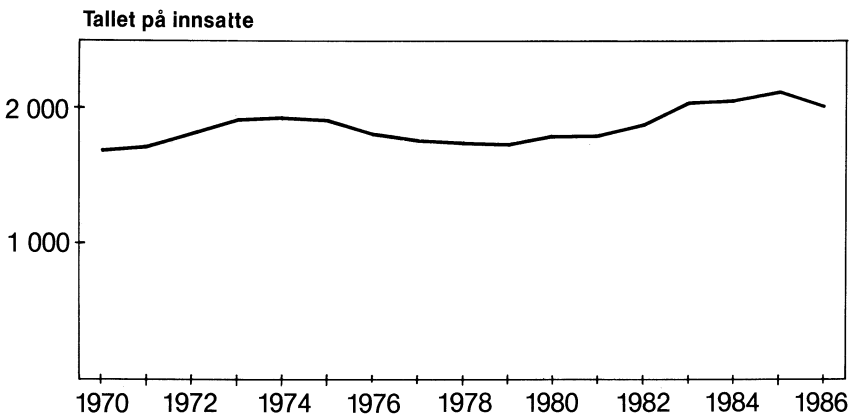
I noen tilfelle brukes tilsyn av kriminalomsorg i frihet som et vilkår ved en betinget fengselsdom.

Omtrent 1 500 personer er ansatt i fengslene og knapt 200 arbeider med kriminalomsorg i frihet. I 1986 kostet kriminalomsorgen alt i alt i underkant av 700 millioner kroner. Av dette ble vel 50 millioner brukt til kriminalomsorg i frihet.

Fengslene

- I 1986 var det 41 fengsler - 3 sentralanstalter (Ullersmo og Ila for menn, Bredtveit for kvinner) og 38 krets- og hjelpefengsler og arbeidskolonier. De lukkede fengslene har plass til om lag 1 600 innsatte, de åpne har om lag 700 plasser.
- I gjennomsnitt er det 2 000 innsatte i fengslene hver dag. Dette tallet omfatter også dem som er innlagt på sykehus, overført til behandlingsinstitusjoner eller kollektiver, på permisjon eller «på rømmen»
- Vel tre fjerdedeler av de innsatte er i *lukkede fengsler*. Der er kontrollen strengere enn på de *åpne avdelingene*.
- Det var 250 rømninger og 375 uteblivelser fra permisjon i 1986.

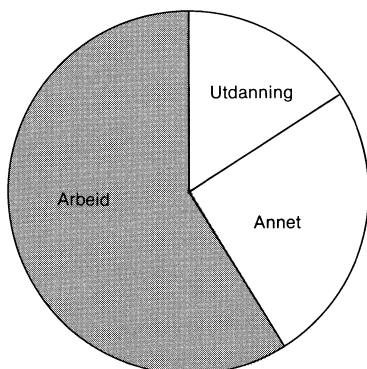
Belegget i fengslene har variert mellom 1 700 og 2 000 fanger

Hovedformålet med fengslene er å *gjennomføre frihetsberøvelse*, i forbindelse med varetektsfengsling og straff som er bestemt ved dom.

Fengslene skal også prøve å *hindre skadevirkninger av fengselsoppholdet*, og *hjelpe de innsatte til et lovlydig liv etter løslatelsen*. Disse målsettingene er langt vanskeligere å gjennomføre enn frihetsberøvelsen i seg selv. Men arbeidsplikten, og tilbudet om skolegang som noen får og deltar i, er fra fengselsmyndighetenes side ledd i bestrebelsene på å oppnå lovlydighet. Det samme gjelder tilbudet om fritidsaktiviteter. Ved å prøve å gi de innsatte erfaring med meningsfulle fritidsaktiviteter, håper fengselsmyndighetene å sette dem i stand til å mestre fritiden på en positiv måte etter løslatelsen. Idrett er en type aktivitet som det blir lagt stadig større vekt på i fengslene.

60 prosent av de innsatte arbeider

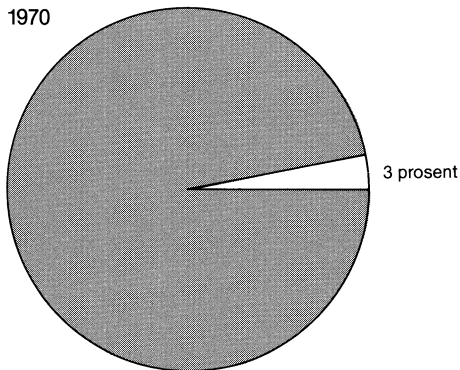

- Arbeidet består stort sett av verkstedsarbeid, vedlikeholdsarbeid, montering og pakking.
- To av institusjonene driver gårdsbruk, og to driver med skogsarbeid.

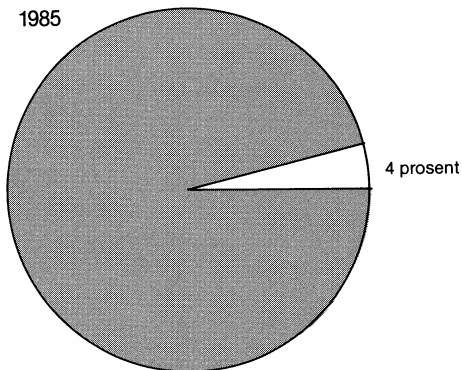
For å opprettholde ro og sikkerhet i fengslene kan det etter reglene i fengselsloven brukes *tvangsmidler* og *refselse*. Sikkerhetscelle er det vanligste *tvangsmidlet*. *Refselser* spenner fra en irrettesettelse fra fengselsdirektøren til innsettning på enecelle. Det kan også gis tillegg i straffetiden (inntil 30 dager) etter Fengselsstyrets bestemmelse. Bruken av refselse har økt i perioden 1975-1986, fra knapt 600 ilagte refselser i 1975 til om lag 1 400 i 1986. Innsettning på enecelle og tillegg i straffetiden er de mest brukte refselsesmåtene. Sikkerhetscelle og sikkerhetsseng ble brukt vel 350 ganger i 1986. Bruken av disse tvangsmidlene har vært av samme omfang i årene 1975-1986. I noen tilfelle brukes andre tvangsmidler i forbindelse med flytting til sikkerhetscelle (håndjern, gassvåpen, kølle), men etter 1982 er dette ikke tatt med i statistikken.

Få kvinner i fengslene

1970

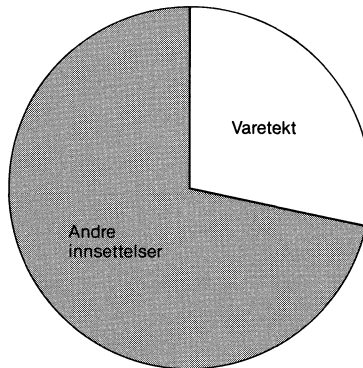

1985

Kvinnene har økt sin andel av de innsatte i fengslene de siste 15 årene, men det er en liten økning. Kvinneandelen i fengslene er derfor fortsatt lav.

Hver tredje innsettelse i fengsel gjelder personer som blir satt i varetekt

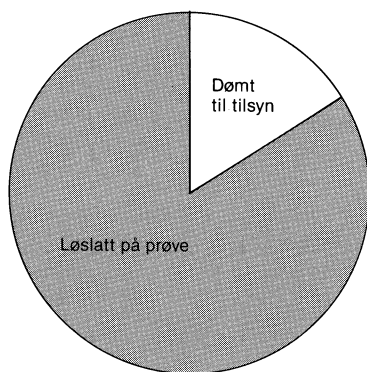
Varetektsfengsling gjennomføres for å unngå at mistenkte personer ødelegger bevis mens etterforskningen pågår, eller prøver å unngå straff på annen måte. «Fare for gjentakelse», det vil si at den mistenkte skal begå nye straffbare handlinger, er den begrunnelsen som oftest brukes for å gjennomføre varetektsfengsling. Varetekt kan brukes når det foreligger mistanke om en straffbar handling som kan straffes med mer enn seks måneders fengsel. Tiden i varetekt trekkes fra soningstiden.

Selv om varetekt formelt sett ikke er straff, kan det oppleves som verre enn straff. Grunnen til dette er dels at den varetektsfengslede ofte ikke vet hvor lenge han må sitte i fengsel, og dels at varetektsfanger i mange tilfelle ikke får delta i de daglige gjøremålene i fengselet, som arbeid, utdanning og fritidsaktiviteter. Varetektsfanger som ikke har brev- og besøksforbud skal imidlertid ha adgang til fellesskapet i fengselet. Men ingen varetektsfanger får permisjon eller frigang (det vil si tillatelse til å gå ut av fengselet f.eks. for å delta i undervisning).

Kriminalomsorg i frihet

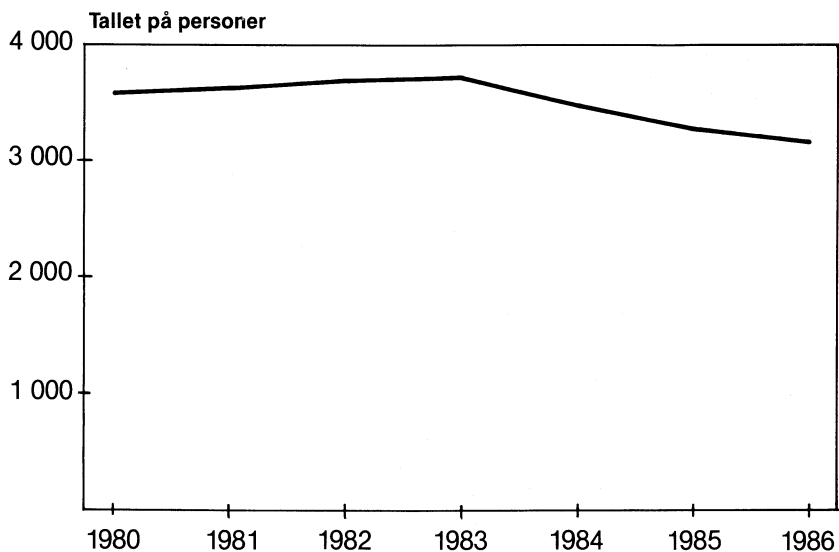
Hovedoppgaven for kriminalomsorg i frihet er å føre tilsyn med prøveløslatte og betinget dømte.

Én av seks klienter under kriminalomsorg i frihet er dømt til betinget fengsel med tilsyn - resten er prøveløslatte fra fengslene

Kriminalomsorg i frihet foretar også personundersøkelser til bruk i straffesaker, det vil si at det blir hentet inn opplysninger om den tiltaltes bakgrunn og foretatt en vurdering av hans situasjon. Dommeren kan bruke disse opplysningene f.eks. til å vurdere om straffen skal være ubetinget eller betinget, og hvilke vilkår som eventuelt skal knyttes til en betinget straff. Kriminalomsorg i frihet formidler dessuten kontakt mellom tilsynsklienter og samfunnets hjelpeapparat. En ny oppgave for kriminalomsorg i frihet er å foreta personundersøkelser for å vurdere hvilke personer som egner seg til å avsonne sin straff i form av samfunnstjeneste, og å kontrollere at tjenesten blir utført.

Tallet på personer under tilsyn var på vel 3 000 pr. år i 1980-årene

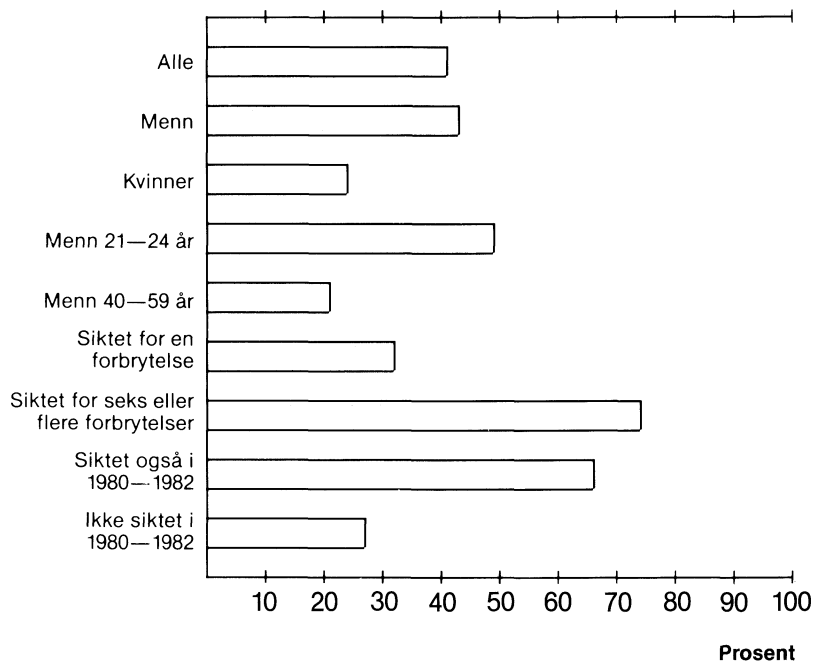
Hva skjer siden? Tilbakefall?

Tilbakefallsstatistikken i Norge viser hvor mange av dem som *siktes* for forbrytelser et gitt år som blir siktet på nytt i løpet av de neste tre årene. Nesten alle som siktes (over 90 prosent) blir funnet skyldige og dømt.

Tilbakefall er avhengig av kjønn, alder og tidligere siktelser

- Menn har større tilbakefall enn kvinner.
- Unge har større tilbakefall enn eldre.
- Personer som tidligere har vært siktet har aller størst tilbakefall.
- De fleste av dem som begår nye forbrytelser etter en siktelse, gjør det allerede i løpet av det første året.
- Tilbakefallsandelen har økt mer for kvinner enn for menn i 1970- og 1980-årene.

Tilbakefall i årene 1984-1986 blant dem som ble siktet i 1983

Norge i nordisk sammenheng

Forskjellene mellom landene skyldes ikke bare forskjeller i faktisk kriminalitet. Det er også ulikheter i

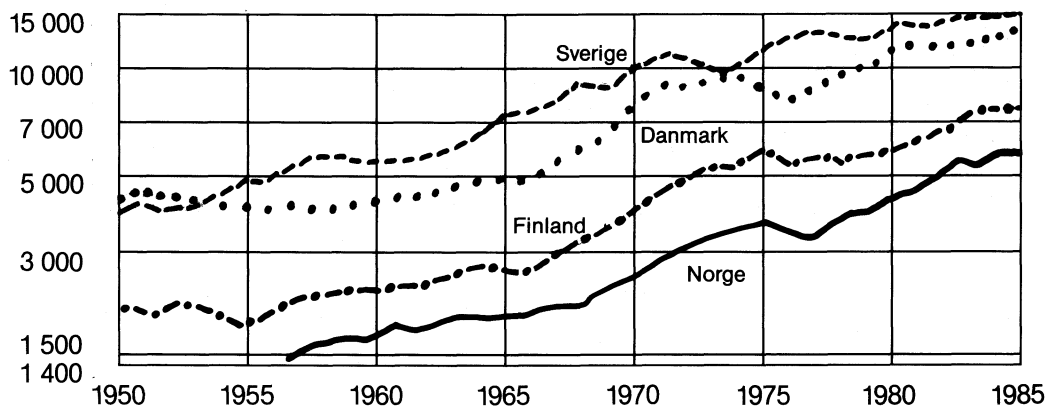
- anmeldelsestilbøyeligheten
- den formelle straffelovgivning og måten kontrollapparatet fungerer på
- regler og praksis for innsamling og bearbeiding av statistikken.

Så lenge lovverket og statistikkrutinene holder seg uendret over tid, kan vi imidlertid sammenlikne tendensene og de relative endringene i kriminaliteten. Utviklingen over tid har vært nokså lik i Sverige, Danmark, Finland og Norge i årene 1958-1983.

Ulikheter i lovgivning og statistikkrutiner tilsier at den faktiske kriminaliteten i Sverige ikke er 3 ganger så høy som i Norge. Men andre trekk ved landene - spesielt det at en større andel av befolkningen i Sverige og Danmark bor i storbyområder - gjør det rimelig å tro at kriminalitetsnivået faktisk er høyere i Sverige og Danmark enn i Finland og Norge.

Lavest kriminalitet i Norge - høyest i Sverige

Forbrytelser pr. 100 000 innbygger 15(14)-67 år.
(log skala)

Til tross for det relativt lave nivået for kriminalitet, hadde Norge i 1986

- omtrent like mange registrerte legemsfornærmelser pr. 100 000 innbyggere som Danmark
- omtrent like mange registrerte tyverier pr. 100 000 innbyggere som Finland.

Sverige hadde det høyeste tallet på registrerte forbrytelser, men hadde omtrent like mange tyverier pr. 100 000 innbyggere enn Danmark.

- Politiet i Finland oppklarer flere forbrytelser enn politiet i de andre landene.
- Fængsel brukes mest i Finland, og minst i Sverige og Norge.
- Fængselsstraffene er lengst i Finland og kortest i Danmark.
- Det daglige belegget i fengslene er høyest i Finland og lavest i Norge og Sverige, sett i forhold til folketallet.
- Den andelen av statsbudsjettet som brukes til politi og rettsvesen er størst i Sverige, 3,1 prosent og lavest i Finland, 1,2 prosent. I Danmark og Norge ble henholdsvis 1,8 og 2,5 prosent av statsbudsjettet i 1985 brukt til politi og rettsvesen.

Utviklingen i den registrerte kriminaliteten i Norge og Finland har vært nesten den samme fra 1957 og til i dag. Samtidig har oppklaringsprosenten i Finland i hele perioden vært dobbelt så høy som i Norge, og langt flere personer blir straffet i Finland. Der brukes fængsel i dobbelt så mange tilfelle som i Norge, og fængselsstraffene er også mye lengre. Dette antyder at høy oppklaringsprosent og utstrakt bruk av fængselsstraff ikke har noen klar sammenheng med kriminalitetsnivået og kriminalitetsutviklingen.

Domstolene gjør mer enn å dømme i straffesaker

Domstolene dømmer i straffesaker og i private rettsvister (sivile saker). Domstolene dømmer etter lov og rett og de bevis som foreligger i hver enkelt sak. De har en uavhengig stilling, og verken Storting eller regjering kan bestemme hvordan domstolene skal dømme i en konkret sak.

De alminnelige domstolene er Høyesterett, Høyesteretts kjæremålsutvalg, lagmannsrettene, herreds- og byrettene og forliksrådene.

Herredsrett og byrett er forskjellige navn på samme domstol, avhengig av om den ligger på landet eller i byen. Domstolen kan også skifte navn etter hva den enkelte sak gjelder. Skjønnsrett, skifterett, forhørsrett og namsrett er således andre navn på en herreds- eller byrett. Det vanlige er at en herreds- eller byrett behandler alle typer saker, men det finnes noen spesialdomstoler som har et begrenset saksområde. Et eksempel er Oslo skifterett som bare behandler skiftesaker.

I tillegg til de alminnelige domstolene finnes noen særdomstoler som behandler saker innen spesielle rettsområder. Som eksempel kan nevnes Arbeidsretten i Oslo som behandler tariffvister i arbeidslivet og Oslo husleierett som behandler husleiesaker. Andre steder i landet behandles disse sakene av herreds- og byrettene. Andre eksempler på særdomstoler er:

- vergemålsretten som behandler saker om umyndiggjøring
- jordskifteretten som behandler jordskifte- og grensegangssaker
- fiskeridomstolene som løser konflikter på fiskefeltene.

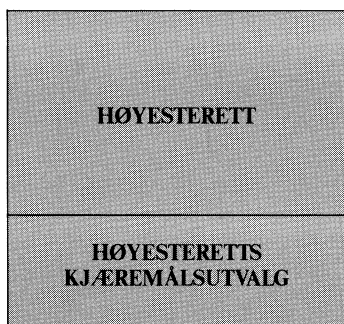
Domstolenes endelige avgjørelse i en sak blir vanligvis kalt en *dom*. I en straffesak vil det for eksempel fremgå av dommen om tiltalte er funnet skyldig i de lovbrudd han er tiltalt for og hvor streng straff han skal få. Den endelige avgjørelsen i en sivil sak blir også kalt en *dom*. Andre avgjørelser blir kalt *kjennelse* eller *beslutning*. Dette kan gjelde spørsmål om selve behandlingen av saken, som for eksempel om den skal avvises eller om et vitne skal nektes ført. I straffesaker blir f.eks. avgjørelsen av om en siktet skal varetektsfengsles kalt en *kjennelse*. Dersom man ikke er fornøyd med den avgjørelsen som er truffet i en sak, kan den bringes inn for en høyere domstol. For dommer kalles dette *anke* og for kjennelser og beslutninger *kjæremål*.

Herreds- og byretten er den ordinære første instans. Dersom man vil reise en sivil sak, må man som regel først forsøke mekling i forliksrådet. Forliksrådet kan også i enkelte tilfelle avsi dom.

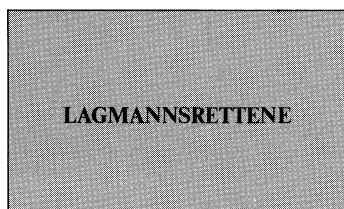
Lagmannsretten er vanligvis annen instans. Enkelte alvorlige straffesaker begynner imidlertid i lagmannsretten.

Høyesterett er vår øverste domstol og dømmer i siste instans. Alle avgjørelser får imidlertid ikke slippe helt dit. I en del saker må høyesteretts kjæremålsutvalg samtykke i at saken kan bringes inn for Høyesterett. Kjæremålsutvalget kan også treffe endelig avgjørelse i en del saker.

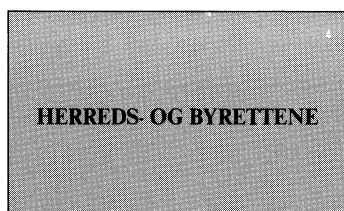
Oversikt over domstolene i 1987

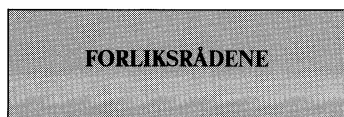
- Høyesterett har sitt sete i Oslo
- I høyesterett er det 18 embetsdommere og 18 funksjonærer.
- Kjøremålsutvalget er et spesielt utvalg av Høyesterett og består av 3 høyesterettsdommere.

- Det er 5 lagmannsretter: Eidsivating (med sete i Oslo), Agder (Skien), Gulating (Bergen), Frostating (Trondheim) og Hålogaland (Tromsø).
- Ved lagmannsrettene er det ansatt 70 embetsdommere og 58 funksjonærer

- Det er i alt 108 herreds- og byretter.
- Ved herreds- og byrettene er det ansatt 204 embetsdommere, 156 dommerfullmektiger og 926 funksjonærer.

- Der ett forlikråd i hver kommune.
- Hvert forlikråd består av 3 valgte medlemmer, normalt uten juridisk utdannelse.

Straffesaker

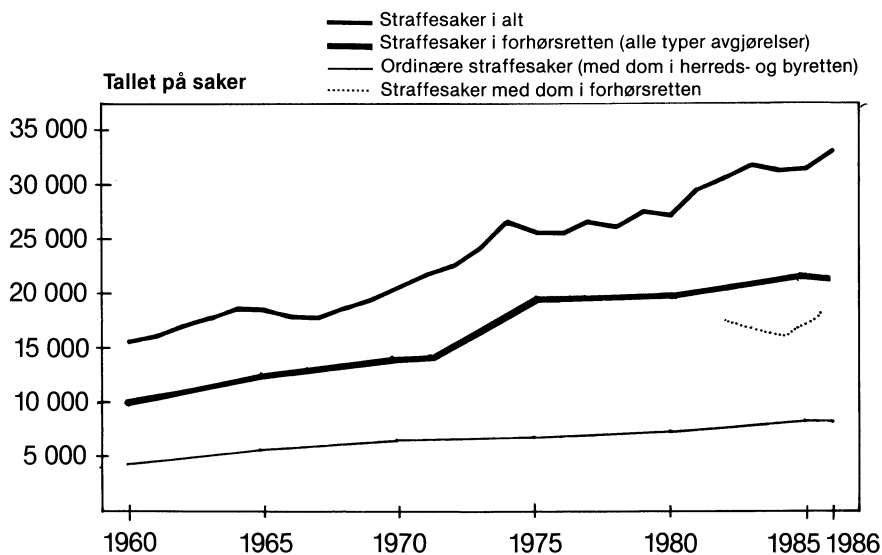
I ordinære straffesaker i *herreds- og byretten* består retten av en fagdommer (juridisk dommer) og to lekdommere. Påtalemyndigheten fører saken på vegne av det offentlige. Tiltalte har adgang til å ha forsvarer. Utgiftene dekkes som regel av det offentlige.

Dersom siktede har tilstått at han har begått de lovbrudd han er siktet for, kan saken behandles på en forenklet måte av en fagdommer i forhørsretten. Påtalemyndigheten møter som regel ikke, og siktede har vanligvis heller ikke forsvarer. I tillegg til å *dømme* i straffesaker, behandler forhørsretten også straffesaker i andre sammenhenger: Den behandler blant annet begjæringer fra politiet om samtykke til ransaking og beslag og tar stilling til om en siktet skal varetektsfengsles. Forhørsretten foretar også rettslige avhør og avholder bevisopptak i saker som skal gå for en annen domstol.

Straffesaker kan gjelde både forbrytelser og forseelser. Tallene nedenfor gjelder saker som kom inn til domstolene i 1986. De viser ikke hvor mange saker som ble avgjort dette året.

- I 1986 kom det inn 8 700 ordinære straffesaker til herreds- og byrettene og 15 300 straffesaker som skulle pådømmes på forenklet måte i forhørsrettene. To av tre straffesaker som blir behandlet på laveste trinn i domstolssystemet, blir altså avgjort i forhørsretten.
- I tillegg mottok forhørsretten 4 500 begjæringer om bevisopptak og 4 400 begjæringer om varetekstfengslinger.
- I alt kom det inn vel 33 000 straffesaker til herreds- og byrettene, til pådømming eller annen avgjørelse. Dette er en økning på 22 prosent de siste ti årene.
- Forsvarer ble oppnevnt på det offentliges bekostning i 9 200 saker.
- I tilknytning til 1 471 av sakene ble det fremsatt borgerlige rettskrav. Som regel er dette krav om erstatning som fornærmede eller andre skadelidende har mot siktede. I 89 prosent av tilfellene ble slike krav pådømt av retten.

Tallet på straffesaker ved herreds- og byrettene fordoblet siden 1960

De mest alvorlige straffesakene behandles av *lagmannsretten* som første instans. Dette gjelder mindre enn 2 prosent av alle straffesaker. Retten settes da med tre fagdommere og en jury på ti lekdommere. Juryens oppgave er å avgjøre om tiltalte er skyldig eller ikke. Dersom tiltalte blir funnet skyldig, bestemmer fagdommerne sammen med fire av jurymedlemmene hvilken straff tiltalte skal få.

Dersom påtalemyndigheten eller tiltalte ikke er fornøyd med den bevisvurdering som er gjort av herreds- eller byretten i en sak, kan de søke Høyesteretts kjæremålsutvalg om å få saken behandlet på nytt. Hvis kjæremålsutvalget samtykker, blir saken behandlet på nytt, denne gang i lagmannsretten.

I tillegg til å dømme i straffesaker behandler lagmannsretten kjæremål over andre avgjørelser i herreds- eller byretten, f.eks. fengslingskjennelser. Behandlingen av kjæremål skjer skriftlig av tre fagdommere.

- I 1986 mottok lagmannsrettene 2 400 saker til behandling, herav 380 saker til første instansbehandling, 40 saker til fornyet behandling og 2 000 kjæremål.

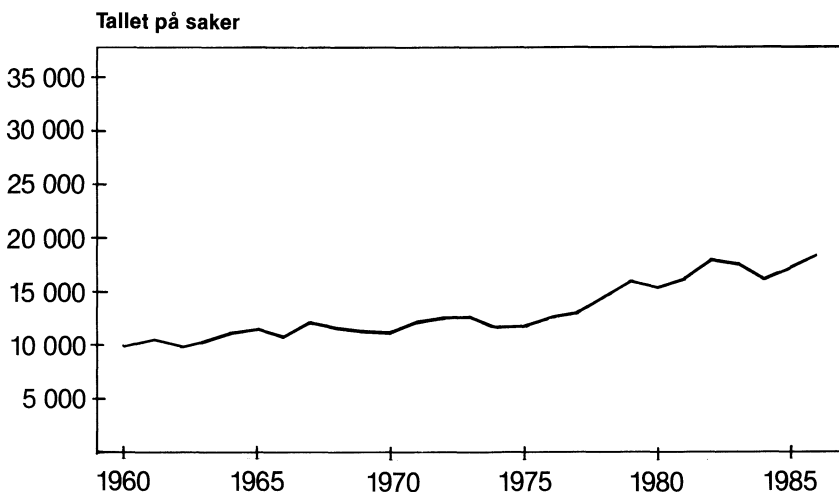
Høyesterett behandler anker over dommer avsagt av herreds- og byretten og lagmannsretten som første instans. I tillegg behandler den kjæremål over andre avgjørelser truffet av lagmannsretten.

- I 1986 fikk Høyesterett henvist 290 straffesaker til behandling.
- Høyesteretts kjæremålsutvalg behandlet 2 000 straffesaker.

Sivile saker

Domstolene dømmer også i sivile saker. Ett eksempel på slike saker er ekte-skapssaker, det vil si saker som gjelder separasjon, skilsmisse, barnefordeling eller samværsrett. Andre eksempler er saker som angår løsøre eller fast eiendom, husleiesaker og erstatningssaker. Sakene er ofte mellom to private parter, men det offentlige, stat eller kommune, kan også være part. Partene kan engasjere advokat til å føre saken for dem. Utgiftene til advokat kan i visse tilfelle dekkes av det offentlige gjennom ordningen med fri rettshjelp.

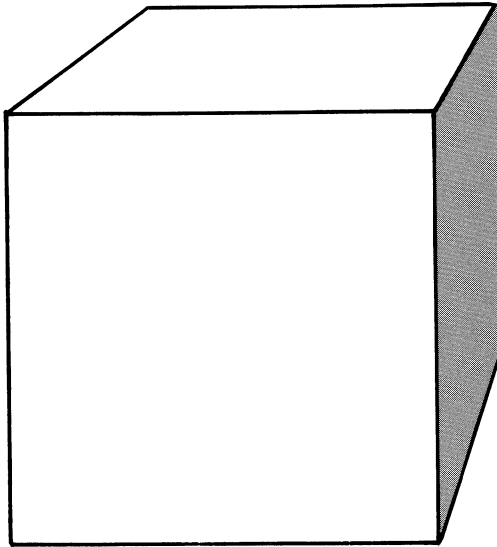
Tallet på sivile saker ved herreds- og byrettene er nesten fordoblet siden 1960

De fleste sivile saker behandles i forliksrådene og blir avgjort der

Forliksrådene

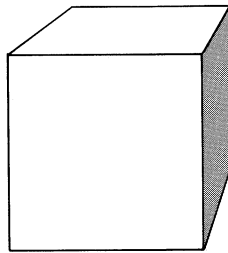
- I 1986 behandlet forliksrådene 190 000 saker.
- Det ble avsagt dom i 70 prosent av sakene. 98,5 prosent av disse endte i uteblivelsesdom, fordi en av partene ikke møtte da saken skulle behandles i forliksrådet. Vanligvis er dette den det anlegges sak mot. Den som møter får medhold.
- 20 000 saker ble henvist til retten.

190 000
saker

Herreds- og byrettene:

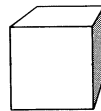
- I 1986 mottok herreds- og byrettene 17 000 sivile saker til behandling, en økning på 30 prosent siste 10 år.
- 16 000 saker ble avgjort.
- 29 prosent av sakene endte i forlik.
- Det ble avsagt dom i 60 prosent av sakene.
- Gjennomsnittlig behandlingstid var 227 dager.

17 200
saker

Lagmannsrettene:

- I 1986 behandlet lagmannsrettene 1 300 sivile saker.
- I 56 prosent av sakene ble det avsagt dom.
- Lagmannsrettene behandlet 600 kjæremål.

1 300
saker

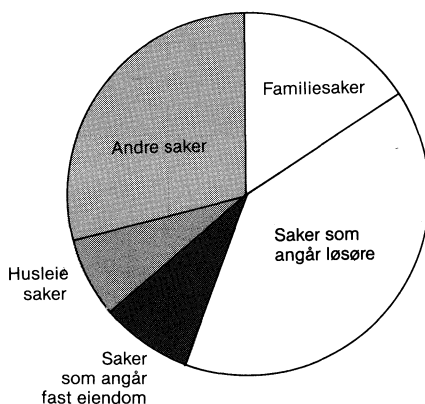
Høyesterett:

- I 1986 behandlet Høyesterett 280 ankesaker.
- Det ble avsagt dom i 20 prosent av sakene.
- Høyesteretts kjæremålsutvalg behandlet 580 sivile saker.

300 saker

I 1986 var saker som angår løsøre de mest vanlige sakene ved herreds- og byrettene

Andre oppgaver for domstolene

Domstolene har også en del andre oppgaver. Dersom myndighetene har truffet vedtak om *ekspropriasjon*, det vil si at ting eller rettigheter må avstås til fordel for det offentlige eller private, er det domstolene som ved skjønn fastsetter den erstatningssummen som skal betales. Domstolene behandler også tvister i forbindelse med *tvangsfullbyrdelse*, det vil si når oppfyllelsen av krav skjer ved tvang. Tvister i forbindelse med *skifte av bø*, det vil si fordeling av verdiene i et dødsbo eller felleseiebo, behandles også av domstolene.

Herreds- og byrettene har dessuten enkelte forvaltningsmessige oppgaver. Som namsrett behandler herreds- og byrettene blant annet begjæringer om *tvangsauksjon*. Som skifterett registrerer den samtlige dødsfall og kontrollerer at vilkåret for privat skifte, uskifte osv. foreligger. Den er også ansvarlig for *offentlig skifte av døds- og felleseiebo* samt *konkursbo*. Herreds- og byrettene er tillagt føringen av enkelte registre f. eks. *tinglysingsregisteret* og *skipsregisteret*. Som notarialmyndighet (Notarius Publicus) foretar domstolene blant annet attestasjoner på dokumenter og bistår ved offentlige trekninger. En annen praktisk oppgave er *borgerlige vigsler*. Domstolene innkrever dessuten rettsgebyr og er avgiftsmyndighet for dokumentavgift og arveavgift.

Skjønn

- I 1986 innkom 1 200 skjønnsbegjæringer til herreds- og byrettene.
- Lagmannsrettene mottok 230 begjæringer om overskjønn.

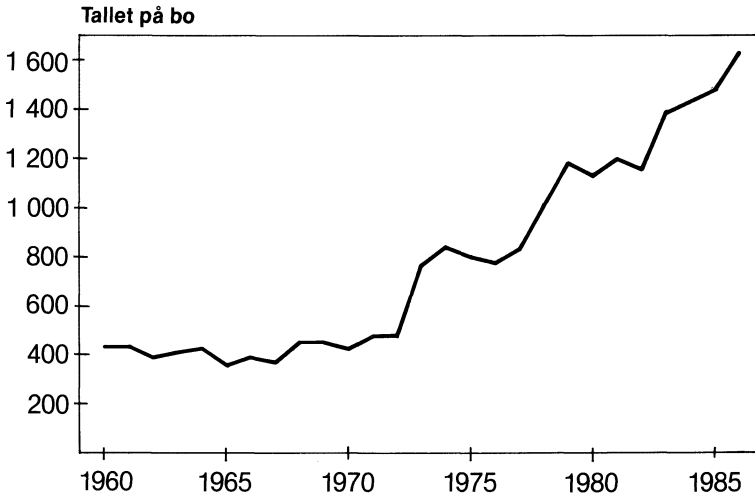
Tvangsauksjoner

- I 1986 innkom 16 000 begjæringer om tvangsauksjon til herreds- og byrettene.
- I ca. 7 prosent av tilfellene resulterte begjæringen i at det ble avholdt tvangsauksjon. Det ble avholdt 1 100 tvangsauksjoner.

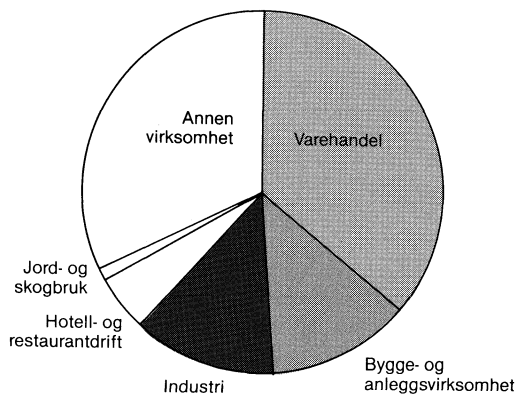
Konkurs

Den som ikke har midler til å oppfylle sine økonomiske forpliktelser når de forfaller, kan slås konkurs. Skifteretten overtar da administrasjonen over det han eier, og fordeler dette mellom dem som har penger til gode.

I 1986 ble det åpnet 1 600 konkurs- og akkordforhandlingsbo. Antallet er mer enn fordoblet siste 10 år

Flest åpnete konkurs- og akkordforhandlingsbo i varehandelen

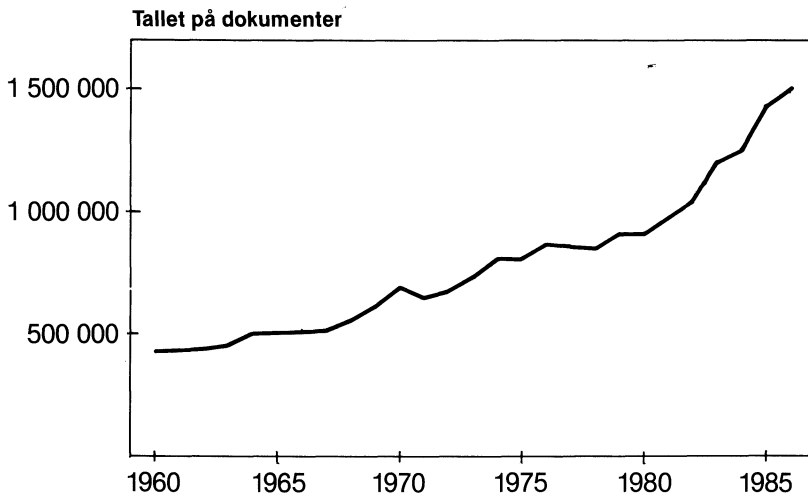
Døds- og felleseiebo

- I 1986 ble det registrert 45 715 dødsfall i Norge.
- 94 prosent av boene ble overtatt til privat skifte, det vil si at arvingene får hånd om boet.
- Det ble åpnet offentlig skifte i 2 700 dødsbo og 770 felleseiebo.

Tinglysing

- I 1986 ble det tinglyst 1,5 millioner dokumenter:
- 1,1 millioner dokumenter som angår fast eiendom ble tinglyst i grunnbøkene.
- 390 000 dokumenter som angår løsøre ble tinglyst i Løsøreregisteret i Brønnøysund.
- Gjennomsnittlig ventetid for å få tinglyst et dokument var på 9 dager.

Tallet på tinglyste dokumenter er mer enn tredoblet siden 1960

Registrering av skip

- I 1986 ble det foretatt 15 000 registreringer i skipsregisteret.
Fra 1987 kan skip i utenriksfart registreres i Norsk Internasjonalt Skipsregister tilknyttet byskriveren i Bergen.

Registrering i handelsregisteret

- I 1986 ble 47 000 dokumenter registrert i handelsregisteret. Fra 1988 er denne registreringen overført til Foretaksregisteret i Brønnøysund.

Vigslar

- I 1986 ble 7 400 par viet borgerlig ved domstolene. Det utgjør 37 prosent av det totale antall vigslar dette år.

Hva koster domstolene?

Utgiftene til domstolene er hvert år på flere hundre millioner kroner. Domstolene bidrar imidlertid også til statens inntekter. Domstolene innkrever rettsgebyr i forbindelse med de oppgaver som utføres. Rettsgebyr må for eksempel betales dersom man vil anlegge en sivil sak eller dersom man ønsker et bo skiftet offentlig. Gebyrets størrelse varierer etter hvilken oppgave som skal utføres. I tillegg er domstolene avgiftsmyndighet for dokumentavgift og arveavgift. Dokumentavgift er en avgift som betales blant annet ved tinglysing av skjøter på fast eiendom.

- I 1986 var utgiftene til domstolene på nesten 440 millioner kroner som fordelte seg på følgende måte:
Høyesterett: 11 millioner kroner
Lagmannsrettene: 45 millioner kroner
Herreds- og byrettene: 383 millioner kroner

I tillegg kommer utgifter til advokater, sakkyndige og lekdommere på vel 80 millioner kroner.

- Om lag 80 millioner kroner ble gitt i støtte til fri rettshjelp.
- I 1986 innkrevet domstolene vel 400 millioner kroner i rettsgebyr.
- 840 millioner kroner ble innkrevet i dokumentavgift.

Vedlegg

STATISTISKE KILDER

Hva er kriminalitet?

Norges Lover 1686—1985, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, 1986.

Hvem utsettes for lovbrudd?

Ofre for vold

NOS Levekårsundersøkelsen 1983, Statistisk Sentralbyrå (SSB).

Upubliserte opplysninger fra **Levekårsundersøkelsen 1987**, SSB.

Opplysningene om **erstatning til voldsofre** er gitt av Justisdepartementet, Kontoret for erstatning og tinglysning.

Ofre for tyveri og skadeverk

Leif Petter Olaussen: «Selvrapportert utsatthet for kriminalitet».

Nordisk Tidsskrift for kriminalvidenskap, nr. 4, 1982.

Opplysninger om **erstatning fra forsikringsselskapene for tyveri** er gitt av Norsk forsikringsforbund, Statistisk kontor.

Leif Petter Olaussen: «Folks utsatthet og angst for kriminalitet, bruk av sikringstiltak og holdninger til politiet og politiets prioriteringer.» Stensil, Justisdepartementet 1987.

Lovbrudd som politiet får kjennskap til

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB.

NOS Kriminalstatistikk, for årene 1980—1985, SSB.

NOS Kriminalstatistikk, Forbrytelser, for årene 1966—1979, SSB.

NOS Kriminalstatistikk I, for årene 1961—1965, SSB.

NOS Politistatistikk, for årene 1959—1960, SSB.

NOS Kriminalstatistikk, for årene 1957—1958, SSB.

Forseelser 1955—1985

Historisk statistikk 1978, SSB

Statistisk årbok, for årene 1976—1985, SSB.

Beregninger av promillekjøringens faktiske omfang

Alf Glad: «Omfanget av og variasjonen i promillekjøringen.»

Transportøkonomisk institutt, 1985.

Bare én av fem forbrytelser blir oppklart

Oppklaringsprosent

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB.

NOS Kriminalstatistikk, for årene 1957—1985, se under kaptittel 3.

Personale og ressurser i politiet

Stortingsproposisjon nr. 1 (1987—88). Justis- og politidepartementet.
Statistisk oversikt over bemanning og arbeidsmengde i politidistriktene i 1986. Stensil. Justisdepartementet. Plankontoret.
Statistisk oversikt over bemanning og arbeidsmengde - forhold ved lensmannskontorene i 1986. Stensil. Justisdepartementet. Plankontoret.

Fra mistanke til straff

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB

Konfliktløsende råd

Opplysninger er gitt av Anne Winterwold, Opplæringscenteret for konflikt-råd, Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og strafferett.

Benådninger

Opplysningene er gitt av Kåre Bødal, Justisdepartementet, Kriminalsomsorgsavdelingen.

Personale og ressurser ved statsadvokatembetene

St.prop. nr. 1 (1987—88). Justis- og politidepartementet.

Hvem straffes?

Promillekjørere

Peter Christiansen og Stein Fosser: «Analyse av 1053 promillekjøringsaker i Norge». Transportøkonomisk institutt, 1980.

Forbrytelser

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB.

Berit Otnes: «Kriminalitet og straff i ulike livsfaser». Samfunnsspeilet nr. 1, 1987, SSB.

Berit Otnes: «Straffbares sosiale bakgrunn, 1980—1981».

Rapporter 86/21, SSB 1986.

Halvor Skraastad: «Siktet for forbrytelser - hva skjer videre?»

Rapporter 82/22, SSB 1982.

Hvordan blir straffen?

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB.

NOS Kriminalstatistikk. Reaksjoner 1970, SSB.

Kriminalomsorg – i fengsel og i frihet

Personale og ressurser i kriminalomsorgen

St.prop. nr. 1 (1987—88). Justis- og politidepartementet.

Fengslene

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB

St.prop. nr. 1 (1987—88). Justis- og politidepartementet.

Historisk statistikk 1978, for årene 1970—1975, SSB.

NOS Kriminalstatistikk. Fanger, for årene 1976—1979, SSB.

NOS Kriminalstatistikk, for årene 1980—1985, SSB.

Fengselsstyrets årbok 1975—1979. Fengselsstyret, Oslo 1982.

Fengselsstyrets årbok 1980—1982. Fengselsstyret/ Justisdepartementet.
Oslo 1986.

Opplysninger om bruk av tvangsmidler og refselsler i årene 1983—1986 er gitt av Åse Bagge Jebens, Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen.

Kriminalomsorg i frihet

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB.

St.prop. nr. 1 (1987-88). Justis- og politidepartementet.

St.prop. nr. 1 (1984-85). Justis- og politidepartementet.

St.prop. nr. 1 (1985-86). Justis- og politidepartementet.

Hva skjer siden? Tilbakefall?

NOS Kriminalstatistikk 1986, SSB.

Norge i nordisk sammenheng

Nordisk kriminalstatistikk 1950—1980. Nordisk statistisk sekretariat, København 1982.

Nordisk statistisk årbok 1986. Nordisk statistisk sekretariat, København 1987.

Rättsstatistisk årsbok 1987, Statistiska Centralbyrån, Stockholm 1987.

Bodil Philip: «Nordisk fængselsstatistikk». Nordisk tidsskrift for kriminalvitenskap, 1983.

Domstolene gjør mer enn å dømme i straffesaker

NOS Sivilrettsstatistikk 1986, SSB.

St.prop. nr. 1 (1986-87). Justis- og politidepartementet.

Forretningsstatistikk for lagmannsrettene og herreds- og byrettene, for årene 1960—1986, Justisdepartementet.

Statistisk årbok 1987, SSB.

Her finner du oversikter over

- hvem som blir utsatt for tyveri og voldsforbrytelser
- hvor mange tyverier, voldtekter, drap og andre forbrytelser som blir registrert av politiet
- oppklaringsprosenten for ulike forbrytelser
- hvem lovbrysterne er
- hva slags straff de får
- hva domstolene gjør

og mye mer...